

Coşkun Sağlık

Doktora Öğrencisi., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Sosyoloji Bölümü,
Ankara/Türkiye
PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University/Faculty of Letters/Department of Sociology,
Ankara/Turkiye

eposta: csaglik49@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2255-6715> - RorID: <https://ror.org/05mskc574>

Atıf/Citation: Sağlık, C. 2024. Etkileri Bakımından Salgın Sosyolojisi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/39, 391-418. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1416530>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Derleme Makalesi
Geliş Tarihi /Received:	08.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted:	28.05.2024
Yayın Tarihi/Published:	15.06.2024

ETKİLERİ BAKIMINDAN SALGIN SOSYOLOJİSİ

Öz

Salgınlar toplumun her veçhesine etki ederek büyük bir yıkıma sebep olmaktadır. Sağlık sistemi başta olmak üzere toplumsal kurumların neredeyse hepsini çökertme noktasına getirmektedir. Ayrıca insan ilişkilerinin kısıtlanmasına, devlet politikalarının değiştirilmesine, sıkı tedbirlerin toplumsal hayatın her kesimine uygulanmasına yol açmaktadır. Çünkü çeşitli sebeplerle sürekli yer değiştiren insanlar, insan etkileşimlerinin artmasına sebep olduğundan salgının bulaş riski paralel olarak artmaktadır. Salgının geniş alana yayılması ölümlerin artmasına ve salgının risk boyutunun genişlemesine neden olmaktadır. Bu durum ise salgın gibi risklerin küresel olduğunu göstermektedir. Dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan salgının en uzak bölgelere ulaşması kısa bir süreyi gerektirmektedir. Nitekim Asya’da ortaya çıkan birtakım salgınların Avrupa’ya ve Amerika’ya kadar ilerleyerek buradaki nüfusun büyük kısmını yok etmesi, salgınların büyük bir küresel risk teşkil ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla küresel risklere karşı küresel çapta hafifletici önlemler alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Çiçek hastalığı sonrası aşının geliştirilmesi ve aşının tüm dünyaya yayılması, İspanyol gribi sonrasında Dünya Sağlık Örgütü’nün kurularak daha etkin sağlık politikalarının geliştirilmesi, küresel bir riske karşı küresel çapta önlemlerin alındığını göstermektedir. Bahsi geçen durumlar göz önüne alındığında salgının toplumsal tarafına bakmak ve olayın sosyolojik değerlendirmesini yapmak gerekmektedir. Özellikle tarihsel süreçte gerçekleşen veba, çiçek, İspanyol gribi ve Covid-19 gibi salgınları toplumsal etkileri yönünden değerlendirmek, salgınların ciddiyetini anlama adına önem arz etmektedir. Bu çalışma hem bazı kavramsal ve teorik açıklamalarla salgın sosyolojisinin önemini hem de salgınların toplumsal boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Salgın, Pandemi, Epidem, Salgın Sosyolojisi

SOCIOLOGY OF THE PANDEMIC IN TERMS OF ITS EFFECTS

Abstract

Pandemics cause great destruction by affecting every aspect of society. They bring almost all social institutions, especially the health system, to the point of collapse. It also leads to the restriction of human relations, changes in state policies, and the application of strict measures to all segments of social life. Because people who are constantly moving for various reasons cause an increase in human interactions, the risk of transmission of the pandemic increases in parallel. The wide spread of the pandemic causes an increase in deaths and the risk dimension of the pandemic to expand. This situation shows that risks such as pandemics are globalized. An outbreak occurring anywhere in the world requires a short period of time to reach the most remote regions. As a matter of fact, the fact that some pandemics emerging in Asia have spread to Europe and America and destroyed a large part of the population here shows that pandemics constitute a major global risk. Therefore, it is understood that global measures should be taken against global risks. The development of the vaccine after smallpox and the spread of the vaccine all over the world, the establishment of the World Health Organization after the Spanish flu and the development of more effective health policies show that global measures are taken against a global risk. Considering the aforementioned situations, it is necessary to look at the social side of the pandemic and make a sociological evaluation of the event. In particular, it is important to evaluate pandemics such as plague, smallpox, Spanish flu and Covid 19 in terms of their social effects in order to understand the seriousness of pandemics. This study aims both to provide a conceptual explanation of the sociology of pandemics and to reveal the social dimensions of pandemics.

Keywords: Outbreak, Pandemic, Epidemic, Sociology of the Pandemic

Giriş

Salgınların toplumsal etkilerinin sosyolojik değerlendirmesi özellikle son zamanlarda yaşanan Covid-19 süreciyle tekrar önem kazanmıştır. Salgınların tarihsel süreçte az gerçekleşen olaylar olması sebebiyle salgınlara ve salgınların toplumsal etkilerine sağlık sosyolojisi içerisinde pek yer verilmemektedir. Fakat salgınlar etkileri bakımından toplumun neredeyse tamamına nüfus ettiği için gerek tıp gerekse sosyoloji alanında ayrı bir yere sahiptir. Salgın sosyolojisinin asıl önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü salgın insandan insana bulaşarak etki alanı genişlemekte ve insan etkileşimlerinin yoğunluğuyla paralel olarak artmaktadır. Yani insan etkileşimleri ne kadar fazlaysa bulaş riski o kadar yüksek olmaktadır. Salgınlar, hem sosyal kurumların işlevini büyük oranda etkilemesi hem de insan etkileşimlerini kısıtlaması sebebiyle sosyolojik bağlamda ele alınması gerekmektedir.

Salgınlar insan hayatında sağlıktan ekonomiye, siyasetten gündelik hayat pratiklerine kadar her şeye etki etmektedir. Aslında toplu olarak yapılan her faaliyet salgından etkilenmektedir. Üstelik salgının etkisi sadece hastalığın başladığı bölgelerle sınırlı kalmamaktadır. Çünkü insan etkileşimleri yönünden ulusal sınırlar hayali sınırlar haline

gelmeye başlamıştır. Günümüzde insan etkileşimleri durdurulması imkansız bir hal aldığından risklerin küreselliği modern öncesi dönemlere nazaran daha fazla geçerlik kazanmaktadır. Artık dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen önemli toplumsal olayların diğer ülkelere sıçraması an meselesi olmaktadır. Dolayısıyla salgın gibi risklerin dünyanın her tarafına büyük bir hızla yayılması, modern dünya risklerinin küresel yönden kaideye alınmasını gerektirmektedir. Risklerin belli bölgelere has bir etkiye sahip olmamasından ötürü gerek gelişmiş gerekse gelişmemiş/gelişmekte olan dünya devletleri risklerin sonuçlarından azade değildir. Ulrich Beck'in (1992: 37) de ifade ettiği gibi modernleşme riskleri er ya da geç bunları üretenleri ya da bunlardan kâr edenleri de vurmakta, sınıfsal ve ulusal toplum örüntüsünü parçalayan bir bumerang etkisi yaratmaktadır. Bu bağlamda salgınlar, küresel bir risk teşkil etmesi sebebiyle dünya devletlerinin hepsini ilgilendiren niteliğe sahiptir. Dolayısıyla çözüm bulma noktasında da dünya devletleri ortak hareket etmek zorundadır.

Küresel risk taşınması sebebiyle salgınların neredeyse dünyanın her bölgesini etkileyecek güce sahip olduğunu ortaya koymak adına tarihsel süreçte gerçekleşen bazı önemli salgınların toplumsal etkilerine bakmak gerekir. Nitekim veba ve çiçek hastalığı başta olmak üzere tarihte büyük yıkımlara sebep olan İspanyol gribi, tifüs ve yakın tarihte meydana gelen Covid-19 pandemisi gibi salgınlar hem sosyal düzeni alt üst etmiş hem de hastalık karşısında insanların çaresizliğini gözler önüne sermiştir. Bu nedenle toplumsal etkileri göz önüne alındığında salgınlar sadece tıbbi bir vaka olarak değerlendirilemez. Çünkü salgın bireysel değil toplumsal düzeyde bir hastalıktır. Ayrıca salgınlar insanların her türlü edimini etkileyen küresel düzeyde bir riski teşkil etmektedir. İnsan etkileşimlerinin engellenemediği küresel dünyada salgınların toplumsal boyutlarını anlamak bu hastalıkların ciddiyetini idrak etmek adına önem arz etmektedir.

1. Kavramsal Açıklamalar Bağlamında Salgın Sosyolojisi

Salgınla ilintili olan bazı kavramların açıklanmasının, salgının sosyolojik boyutlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sebebe binaen özellikle tıp alanında kullanılan bazı terimler açıklandıktan sonra bu terimlerin sosyolojik olarak ifade ettiği işlevsel ve anlamsal karşılıkları analize tabi tutmak gerekmektedir. Ayrıca risk toplumunun özelliklerini bilmenin salgın gibi küresel bir riskin ciddiyetini anlamada yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bu minvalde ilk olarak *salgın*, *epidemi*, *pandemi* ve *epidemioloji* kavramlarına açıklık getirmek gerekir. Salgın, bir yörede, ülkede ya da tüm dünyada aniden ortaya çıktıktan sonra hızla yayılım göstererek çok sayıda insanın hastalanmasına sebep olan bulaşıcı hastalıklara verilen isimdir (Sağlık Ansiklopedisi 1986; Parıldar 2020: 19). Küçük çaptaki salgınlara endemi, bir ülkeyi etkileyecek düzeydeki daha büyük salgınlara epidemi, dünyanın büyük bir kesimini etkileyen salgınlara ise pandemi (eski Yunanca'da: pan: tüm + demos: insanlar) denilmektedir (Sağlık Ansiklopedisi 1986). Epidemiyoloji de, popülasyonlarda sağlıkla ilgili

durumların veya olayların ortaya çıkması ve dağılımı, bu tür durumları etkileyen belirleyicilerin incelenmesi ve bu bilginin sağlık sorunlarını kontrol etmek için uygulanması dahil çalışma, gözetim, gözlem, hipotez testi, analitik araştırma ve deneyleri içeren bilim dalıdır (Porta 2008: 81). Epidemiyoloji, bilhassa salgınların nedenleri, etkenleri ve süreçleri hakkındaki bilgileri derleyen ve ilişkisel açıklamalar yapan bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Epidemiyolojik çalışmaların ilk örneklerinden birisi olarak, 1855’lerde John Snow’un Londra’daki kolera tehlikesi ile su dağıtım şebekesi arasında ilişki kurmasına ve bu ilişki sonucunda koleranın kontamine olmuş kirli sulardan kaynaklandığına dair hipotezi içeren araştırması gösterilebilir (Beaglehole vd. 1998: 3).

Sosyolojinin tıbbi alana yönelmesi, ilk defa Sosyal Antropoloji tarafından yapılan araştırmalarda antropologların dünyanın birçok yerindeki yerli halkların kültürleriyle sağlık-hastalık süreci arasında yakın ilişki görmeleri ve bunları değerlendirmeye çalışmaları ile vuku bulmuştur (Türkdoğan 1965: 47). Sosyolojik bağlamda Engels “İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu (1845)” isimli eserinde, Karl Marx “Kapital”de (1867) ve Durkheim “İntihar” (1897) kitabında sağlıkla alakalı bazı olguları toplumsal açıdan ele almışlardır. Örneğin Engels (1997: 10) kitabında işçi sınıfının salgın hastalıklar dahil sını ve kapitalist şartların işçiler üzerindeki olumsuz sonuçlarını siyasal ve toplumsal bağlamda irdelemiştir. Durkheim (2015) ise insanın ruhsal sağlığının yerinde olmasını toplumsal etkenlere bağlamıştır. Sosyologların bu çözümlenmeleri insan sağlığının sosyolojik boyutunun dikkate değer olduğunu kanıtlamıştır.

Kısmen de olsa *sağlık sosyolojisi* manasında kullanılan *medikal sosyoloji* terimi de yaklaşık olarak bu dönemlerde ortaya çıkmış ve akademik çalışmalar arasında yerini almıştır. Bu anlamda terimin geçtiği ilk çalışma Charles McIntire’in 1894’te yayınlanan “The importance of the study of medical sociology” adlı makalesidir. McIntire (1991: 31) makalesinde tıp mesleği ile insan toplumu arasındaki ilişkilere dikkat çekmiştir. Bunun dışında Elizabeth Blackwell ve James P. Warbasse gibi bilim insanlarının 1900’lerin başında “Sağlık Sosyolojisi” alanında yaptıkları çalışmalar da mevcuttur (Güven 2014: 130-131).

İkinci dünya savaşı sonrası konuyla alakalı olarak teorik düzeyde yapılan sistemli çalışmalar arasında Talcott Parsons ve Robert Merton’ın çalışmaları öne çıkmaktadır. Parsons, 1951 yılında yazdığı “The Social System” isimli eserinde, tedavi veya terapinin yani sağlık kurumlarının bireyi tekrar sağlığa veya normalliğe döndürmeye çalışmasının sosyal sisteme işlevsel katkı sunduğunu, toplumun genel manada hastalığın en aza indirilmesinde ve kontrolünde işlevsel bir çıkarı olduğunu dile getirmiştir (Parsons 2005: 289). Parsons, bahsi geçen eserde sağlık olgusunun sosyal sistemin devamını sağladığı fonksiyonunu tartışmıştır. Parsons sağlık ve hastalık kavramlarını tartışırken hastalığı bir nevi normalden sapma olarak değerlendirmiştir. Normalden sapan şeylerin düzeltilmesi gerektiği, bunun toplumun sağlığı için gerekli olduğu anlayışı Parsons’ın yaklaşımını yansıtmıştır. Her ne kadar 1950’li ve 60’lı yıllarda normal-anormal yaklaşımıyla sapkinlik sosyolojisi içinde

Etkileri Bakımından Salgın Sosyolojisi

Parsonscı yaklaşım kabul görse de hastalığa olan sapkınlık muamelesi daha sonrasında birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Parsons'ın hasta-rolü teorisi, işlevselci varsayımları, tıp mesleğinin temel değerlerine olan açık bağlılığı, hasta davranışına dar odaklanması, anormal hastalık davranışı kavramını ele almaması nedeniyle ağır bir şekilde eleştirilmiştir (Turner 1997: 176).

Sağlık sisteminin sosyolojik açıdan irdelenmesi 1950'lere kadar sadece tıbbi manada ele alınmış ve araştırma alanı medikal düzeyde kalmıştır. Bazı düşünürler konuyla ilgili çalışmalar yapsa da alanın akademik disiplin olarak gelişmesi yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelmiştir. Dolayısıyla sağlık sosyolojisi, 1950'lerden önce kısıtlı bir gelişim alanı bulmuştur. Alanın kısıtlılığı, sosyal bilimlerin 1940'larda Avrupa'da, 1950'lerde Amerika'da konuyla ilgilenmesiyle kırılmış ve 1950'lilerle birlikte sağlık sosyolojisi alanında verilen ürünler farklılaşmaya başlamıştır (Güven 2014: 128). Farklılaşmanın ilk izlerinden birisini Robert Straus'un çalışmalarında görmekteyiz. Robert Straus, medikal sosyolojiyi *tıp sosyolojisi* ve *tıpta sosyoloji* olarak ikiye ayırmıştır. Straus (1957: 203), tıp sosyolojisinin, tıbbın örgütsel yapısı, rol ilişkileri, değer sistemleri, ritüelleri ve işlevleri gibi faktörleri bir davranış sistemi olarak çalışmakla ilgilendiğini ve bu tür faaliyetlerin en iyi şekilde resmi tıbbi ortamın dışındaki bağımsız çalışan kişiler tarafından gerçekleştirilebileceğini, tıpta sosyolojinin ise birçok disiplinden kavramların, tekniklerin ve personelin entegrasyonunu içeren ortak araştırma veya öğretimden oluşan bir çalışma alanına sahip olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu ayrım sağlık sosyolojisinin çalışma alanını genişletmek adına atılan ilk adımlardan biridir. Orhan Türkdoğan ise 1965'te yazdığı "Medikal Sosyoloji, Saha ve Problemleri" isimli makalesinde bu ayrımları yapmamış aksine bu kavramları birbirlerinin yerine kullanarak bir açıklama yoluna gitmiştir. Türkdoğan (1965: 45), tıbbi sosyoloji, medikal sosyoloji (medical sociology) veya tıpta sosyoloji (sociology in medicine) denilen bu yeni özel sosyoloji alanının her şeyden evvel cemaat hayatı yaşayan zümrelerin yani köylü kitlelerinin "hasta ve sağlık" kavramlarına olan tutum ve davranış tarzlarını incelediğini ifade etmiştir. Türkdoğan'ın yaklaşımı daha çok antropolojik bakış açısını yansıtmıştır. Dolayısıyla Türkdoğan açısından sağlık sosyolojisi, dönemin şartlarına göre şekillenen bir tanımla açıklanmıştır. Eksik bir değerlendirme olmakla birlikte Türkdoğan, Türkiye'de sağlık sosyolojisi alanına katkıda bulunan önemli sosyologlardan birisidir.

1960'lardan sonra psikopatoloji alanında öne çıkan Foucault da sağlık sosyolojisine katkı sunan düşünürlerden birisi olmuştur. Özellikle *söylem*, *iktidar*, *özne* ve *beden* kavramlarını ele alış biçimi önem arz etmektedir. İktidarın söylem ve çeşitli pratiklerle kişilerin bedenlerini nasıl disipline ettiğini, normal olanla olmayanın keskin ayrımının tıp, hukuk ve psikiyatrinin iş birliğiyle nasıl yaratıldığını ortaya koyması bakımından Foucault'nun önemli fikirleri bulunmaktadır. Foucault sağlık ve hastalık olgularının iktidar ve disiplin yapılarıyla olan ilişkisini ve hastaların ötekileştirilme biçimlerini esasen "Deliliğin Tarihi" ve "Kliniğin Doğuşu" eserlerinde ele almıştır. 1961 yılında yayınlanan "Deliliğin Tarihi" eserinde deliliğin

kontrol altına alınması gerektiği, aklın her zaman delilik üzerinde hüküm sahibi olduğu, aklın ilkeleri ile uyuşmayan ruhsal bozuklukların dışlandığı ve tamamen ayrı bir değerlendirme/kontrol sürecinden geçirildiği konularından bahsedilmektedir (Foucault 2006). Aklın kurallarının modern tıpla birlikte nasıl ortaya çıktığını Foucault “Kliniğin Doğuşu” eserinde ele almaktadır. Urhan’a (2010: 277-279) göre klasik tıp ile modern tıbbın algı ve dil olarak birbirlerinden ayrılması; taksonomik alandan bedensel bir alana geçiş, hastalığın organizma içinde *uzaysallaşması*, görünmez olanı görülebilir hale getiren derinlemesine bakıştan semptomların görülebilirliğiyle kesin olarak sınırlanmış olan yüzeysel bakışa doğru olan değişim ile meydana gelmiştir. Foucault’ya (2003: 140) göre modern tıpla birlikte hastalığın varlığının kabulüne ilişkin fikir hasta bedeninin varlığı fikrine evrilerek hastalığın bedenden ayrı bir noktaya konulmasına yol açmıştır. Özetle klasik ve modern tıptaki kopuş ideal bir alandan bedensel-reel alana geçişle olmuştur. Dolayısıyla hastalığa ve sağlığa ilişkin dil de değişmiştir. Bu dil iktidarın bedenleri disipline edici söylemi haline gelmiştir.

1980-90 yıllarında medikal sosyoloji hakkında çeşitli eserleri yazan ve açıkçası Foucaultcu yaklaşımı benimseyerek sağlık sosyolojisine katkı sunan önemli sosyologlardan birisi de Bryan Turner’dir. Turner tıp sosyolojisinin sosyoloji disiplini içerisinde yer edinmesi için yazdığı 1987 tarihli “Medical Power and Social Knowledge” ve derlediği makalelerinin kitaplaştırılmış hali olan 1992 tarihli “Regulating bodies: Essays in medical sociology” isimli eserleri önem arz etmektedir. Turner, Parsonsçı işlevsel yaklaşımın eleştirisini yaparak Foucaultcu tarzı daha fazla benimsemiştir. Hatta 1997 yılında Foucault’nun medikal sosyolojiye katkısı üzerine bir makale yayınlamıştır. Bu bağlamda Turner (1995) tıp sosyolojisini, dünya görüşlerini meşrulaştıran toplumsal yapı ile ilişkili olarak hastalık söylemlerinin inşasını ve dönüşümünü, özellikle de beden, toplum ve hastalık metaforları arasındaki ilişkinin araştırılmasını içerecek şekilde ele almıştır. Turner daha çok bedenin disiplinine dayanan iktidar anlayışının eleştirisi ile sağlık sosyolojisine katkı sunmuştur.

Bahsi geçen bazı sosyologların ve çeşitli düşünürlerin katkısıyla gelişmekte olan sağlık sosyolojisi, araştırma alanlarını daha da genişleterek günümüze ulaşmıştır. Dikkat edilirse sağlık ve hastalık olgusunun toplumsal yönleri farklı şekillerde ele alınmış, tıbbi ortamdan ve klasik tıbbi çerçeveden sıyrılarak özerk bir alanın tohumları atılmıştır. Hastalık ve sağlık olgularıyla toplum, toplumsal kurum ve yapılar arasındaki ilişkiler sağlık sosyolojisi kapsamında incelenmiş ve analiz edilmiştir. Aslında tıbbi veya medikal sosyolojinin zamanla “sağlık ve hastalık sosyolojisi”ne evrilerek alanın genişlediği görülmektedir. Bu değişim, tıp sosyolojisinin sosyoloji bilimi içerisinde daha fazla yer edinmesi için verilen çabanın sonucudur. Nitekim Turner’a (1997: 175) göre tıbbi sosyolojiyi sosyoloji disiplininin ana akımına dahil etmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuş, tıp sosyolojisinin teorik ilgisini genişletmek için 1979 yılında Sağlık ve Hastalık Sosyolojisi kurulmuş, tıbbi sosyolojiden çok daha geniş bir yelpazeye sahip olduğu düşünülen sağlık ve hastalık sosyolojisi, tıp mesleğine daha az bağlı olacak ve hastalık ve rahatsızlık kavramlarının felsefi temelleriyle daha fazla

Etkileri Bakımından Salgın Sosyolojisi

ilgilenecek şekilde geliştirilmiştir. Geline nokta sağık sosyolojisinin geniş bir araştırma alanına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Daha genel ve geniş haliyle sağık sosyolojisinin aktüel araştırma alanlarını Güven (2014: 128) aşağıdaki gibi ele almıştır:

Sağık ve hastalık olgusunun toplumun kültürel, ekonomik, siyasi yapıları ve özellikleriyle bağlantıları,

Sağık ve hastalık olgusu ile toplumsal değişimler arasındaki etkileşim,

Sağık ve hastalık algısının çeşitli toplumsal faktörlere göre değişimi.

Yukarıda bahsi geçen sağık sosyolojisi araştırma alanlarını ilgilendiren tıbbi vakalardan birisi ise salgınlardır. Salgınlar özellikle ikinci maddede geçen özelliğın içeriğine denk düşmektedir. Salgın gibi bir hastalık olgusunun toplumsal değişimlere nasıl yol açtığını analiz etmek salgınlara sosyolojik önemini ortaya koymaktadır. Tıbbi olanın sosyolojik yansımalarını ele alan bir yaklaşımın ürünü olarak salgın sosyolojisi toplumsal kurum ve yapıların hepsini etkileyen ve aynı zamanda insan etkileşimlerini sınırlandıran hastalık olgusuna dikkat çekmektedir. Nitekim salgınlar insan kitlelerinde travmatik etkiler yaratmakta, birçok toplumsal soruna ve kolektif yaşamın her veçhesinin sınırlandırılmasına yol açmaktadır.

Salgın hastalıkların çabuk bulaşabilirliği ve yayılma hızının yüksek olması insanların bu riske karşı ciddiyle acil tedbirler almasına yol açmaktadır. Salgının durdurulması için alınan tedbirler hastalığın ilerlemesiyle daha da sertleşmektedir. Gerek geçmişte gerekse günümüzde salgın hastalık riskleri toplumu etkileme noktasında büyük hasarlar bırakmış ve bırakmaktadır. Bu hasarların başında insanların toplu yaşam adetlerinin sınırlandırılması ve fiziksel temasların durdurulması gelmektedir. Fiziksel temasların azaltılması ve hastalığın önünün kesilmesi için kıyasıya mücadele verilmesi, sosyolojik olarak toplumun derinine nüfuz eden ilişkisel ve anlamsal bazı hasarları da (insan ilişkilerinin ve toplum düzeninin bozulması gibi) meydana getirmektedir. Diğer bir deyişle salgın hastalıkların toplumun geniş bir kesimini etkilemesi dolayısıyla tedbirlerin tüm toplumu kapsayacak şekilde alınması, salgının sosyolojik bağlamını önemsemeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü salgın, salt fiziksel veya biyolojik değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik hatta ideolojik neticeleri olan bir olgudur (Akbaş 2020: 5).

Salgın sosyolojisinin teorik içeriğini tartışırken, salgınlara birçok insana bulaşmasını ve hızlıca yayılmasını tetikleyen modern düzenin küresel çaptaki bazı gelişmelerine ve bu gelişmelerin doğurduğu küresel risklere değinmek zorundayız. Çünkü Beck'in de ifade ettiğii üzere, her ne kadar modernliğin bir yüzü yenilenme süreci olarak algınsa da öteki yüzü risklerle dolu bir yaşam dünyasını temsil etmektedir (Beck 1992). Giddens'a (1994: 113) göre modernliğin öteki yüzündeki bu özgül risk profillerinin bazıları aşağıdaki gibidir:

Riskin yoğunluk anlamında küreselleşmesi: Örneğin nükleer savaş insanların hayatını tehdit edebilmektedir.

Riskin gezegenimizdeki herkesi, en azından çok sayıda kişiyi etkileyebilecek nitelikteki rastlantısal olay sayısının çoğalması.

Yaratılmış çevreden ya da toplumsallaşmış doğadan kaynaklanan risk: İnsan bilgisinin maddi çevreye girmesi.

Milyonların yaşam şansını etkileyen kurumsallaşmış risk ortamlarının gelişimi: örneğin yatırım pazarları.

Yukarıdaki risk profillerinin küresel dünyada geçerliği fazladır. Bu risk profillerinin neticesi olarak küresel riskler farklı kategorilere ayrılmaktadır. Bayhan (2020: 819) küresel riskleri *ekolojik, sosyal, teknolojik, kültürel ve politik riskler* olarak gruplandırmıştır. Ekolojik riskler doğadan kaynaklı iklim değişikliği ve salgınlar gibi riskleri, sosyal riskler aile yapısının dönüşümü, mahremiyet algısı, yabancılaşma gibi toplumsal değişimleri ifade etmektedir. Teknolojik riskler teknolojik gelişmelerden kaynaklı riskleri (örneğin kitle imha silahları, kimyasal ve biyolojik silahlar gibi risk faktörleri), kültürel riskler ise kültür endüstrisinin gelişmesiyle tek tip ve homojen kültürlerin yaratılmasını, kültürel çatışma, köktendincilik, etnosentrizm gibi risk faktörlerini belirtmektedir. Ayrıca ülke politikalarına yön veren ulus ötesi örgütler (IMF, Dünya Bankası, Avrupa Birliği vb.), terörizm, bölgesel çatışma ve savaş gibi politik riskler de küresel riskler arasındadır.

Salgınlar bu risk faktörleri arasında ekolojik riskler arasında bulunmaktadır. Ekolojik riskler canlılardan kaynaklı olabileceği gibi doğal olarak gerçekleşen deprem ve sel gibi riskler de olabilmektedir. Fakat ekolojik riskler arasında en fazla etkiye sahip risk faktörü salgınlardır. Salgınlar belirli bölgeyle sınırlı kalmadığından ve hızlı bir yayılım gösterdiğinden insan hayatını tehdit etme yönü çok daha fazla olmaktadır. Bu sebeple salgınları tek bir ülke veya coğrafi bölgenin kontrol altına alması imkansızdır. Nitekim Beck'in (2009: 18) bakış açısına göre dünya *risk toplumu*, hiçbir ulusun kendi sorunlarının üstesinden tek başına gelemeyeceği yeni tarihsel bir gerçeklikle baş başadır. Çünkü salgın gibi küresel sorunlar ulus ötesi ortaklıklara yol açmaktadır. Beck'in yaklaşımından anlaşıldığı üzere ulusal kartı oynayanlar kaybeder, ulusal siyaseti kozmopolit bir şekilde anlayan ve yürütenler ise hayatta kalabilir. Bu durumda karşılıklı bağımlılık insanlığın başına bela değil, aksine hayatta kalmasının ön koşulu olarak değerlendirilmesi gerekir. Dolayısıyla iş birliği artık bir araç değil amaçtır. Covid-19 salgını döneminde de uluslararası örgütlerin iş birliği içinde çalışarak aşının bulunmasını ve kısa sürede tüm ülkelerde salgının kontrol altına alınmasını sağlamaları Beck'in risk toplumu özelliğini yansıtmaktadır.

Salgının bulaşması ve yayılması insanların yakın ilişkileriyle ilgili bir durum olduğu için bu yakın ilişkilerin günümüz toplumunda devasa boyutlara ulaşmasını, küreselliğin

Etkileri Bakımından Salgın Sosyolojisi

getirdiği ilişkisel ağların kısılmasına, iletişimin ve ulaşımın kolaylaşmasının neticesi olarak dünyanın küresel bir köy halini almasına bağlayabiliriz. Dolayısıyla dünyanın herhangi bir yerinde vuku bulan salgın neredeyse tüm dünyayı etkileme gücüne sahiptir. Nitekim modernlik, endüstriyel toplum ve risk toplumu arasındaki antagonizmaya dayalı ilişkisellikte bitkilerin, hayvanların ve insanların yaşamında geri dönüşü olmayan tehditler ortaya çıkmaktadır (Beck 1992: 13-14). Bu sebeplerden ötürü salgın sosyolojisini, modernliğin ve küreselleşmenin yol açtığı riskler bağlamında ele almamız gerekmektedir. Giddens'ın (1994: 113) da bahsettiği üzere küreselleşmenin sonucu olarak risklerin çok sayıda kişiyi etkileyebilecek duruma gelmesi sebebiyle bu risk faktörlerinin dünya nüfusunu tehdit etmesi muhtemeldir. Dünyayı genel manada tehdit eden risk faktörlerinden birisi de salgınlardır. 1918'de İspanyol gribi, 1957'de Asya gribi, 1968'de, 1970 ve 1972'de yeniden ortaya çıkan ve esas olarak yaşlıları etkileyen Hong Kong gribi, 1983'te HIV/AIDS gibi salgınlar sadece yirminci yüzyılda ortaya çıkan (Denney 2006: 66) ve binlerce/milyonlarca insanın ölümüne sebep olan küresel çaptaki salgınlardır. Dolayısıyla salgınların yayılma hızı ile küreselleşmenin getirdiği insan ilişkilerinin yoğunluğu arasında paralellik bulunmaktadır. Nitekim yakın zamanda gerçekleşen Covid-19 salgınında bu durum açıkça gözlenmektedir.

Bu noktada salgınların insan ilişkilerine etkilerinin onarılmaz izlerini ve modernliğin/küreselleşmenin neticesi olarak bulaşıcı hastalıklar gibi risklerin de küreselleşmesini tartışmak, salgın sosyolojisinin alanına girmektedir. Diğer bir ifadeyle salgın sosyolojisi, küresel riskler bağlamında salgının sosyolojik etkilerini tartışmaktadır. Bu minvalde denilebilir ki salgın, insan ilişkilerinin mevcut düzenini bozması ve etkilerinin kolektif alana yayılması açısından sosyolojiktir.

2. Bazı Önemli Salgınların Toplumsal Boyutları

Tarihin farklı dönemlerinde insanlığın baş etmeye çalıştığı birçok salgın yaşanmıştır. Bu salgınlar toplu ölümlere sebebiyet verdiği gibi baş etme mekanizmalarını da alt üst etmiştir. Tıbbi tedaviler ve farmakolojik çalışmalar çoğu zaman salgınların alt edilmesinde çaresiz kalmıştır (Vergili 2020: 25). Dolayısıyla insanlık tarihinde salgınlar toplumsal etkileri bakımından ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Çünkü salgın, yalnızca enfekte olmuş bireyleri değil, toplumun tümünü pek çok yönden etkileme gücüne sahiptir (Sunar 2020: 1). Bu sebeple salgını sosyolojik bağlamda değerlendirmek hem salgının toplumu etkileme gücünü hem de yol açtığı sonuçları anlamak bakımından önem arz etmektedir. Nitekim salgın sosyal düzenin bozulmasına ve yeniden inşasına sebep olduğu için bu değişim ve yeniden inşanın izlerini sosyolojik olarak analiz etmek gerekmektedir. Aşağıda tarihsel olarak insanlığı derinden etkilemiş bazı salgınların toplumsal etkileri değerlendirilmiştir. Elbette bu salgınların etkileri aşağıda anlatılanlarla sınırlı değildir. Salgınların toplumsal etkilerini tartışmak tarihteki savaşları anlatmak kadar uzun ve geniş hacimli bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Böyle bir değerlendirme ise makalenin kapsamını aşacaktır. Bu sebeple

salgınların sebep olduğu sosyal kırılmaları kısa ve öz olarak tartışmanın yeterli olacağı düşünülmektedir.

2.1. Veba Salgınları

Veba, *Yersinia pestis* basilinin neden olduğu akut bulaşıcı bir hastalıktır Green'e (2015: 29) göre Güney ve Kuzey Amerika, Afrika ve Orta Asya'nın yerli kemirgen popülasyonlarında hala endemiktir. Bilindiği üzere veba, fare gibi kemirgenlerde yaşayan pirelerin insanı ısırmasıyla bulaşmaktadır. En çok görülen cinsi *bubonik form* yani *hıyarcıklı veba*dır (Parıldar 2020:22). *Yersinia pestis* bakterisine sahip fareleri pirelerin ısırması ve aynı pirelerin insanı ısırması yoluyla ilk olarak fareden pireye ve pireden de insana geçen hıyarcıklı veba, daha sonrasında bakterinin akciğerlere yerleşmesiyle tükürük damlaları yoluyla insandan insana bulaşmaya başlamıştır (Hays 2009: 38).

Veba salgınının tarihi asıl olarak çok eskilere dayanmaktadır. M.Ö. 14. Yüzyılda Hitit'te 20 yıl hüküm sürmüş, Antik Yunan'da ise Atina halkının yüzde otuzunu yok eden 430 yılındaki Yunan Vebası ortaya çıkmıştır (Pelepenez Savaşları esnasında) (Elçi 2020: 1). Fakat dünya tarihinde 541, 1347 ve 1894 yıllarında olmak üzere yüksek ölüm oranlarına sahip üç büyük veba salgını meydana gelmiştir. Üç büyük veba salgınının farklı coğrafi kökenleri ve yayılma yolları vardır. 541 Jüstinyen Vebası Orta Afrika'da başlayıp Mısır ve Akdeniz'e sıçramış, 1347 Kara Veba Asya'da ortaya çıkmış ve Kırım'a ardından Avrupa ve Rusya'ya yayılmış, 1894'teki üçüncü salgın Yunnan, Çin'de ortaya çıkarak Hong Kong ile Hindistan'a, oradan da dünyanın geri kalanına yayılmıştır (Borsch 2015: 127; Ziegler 2015: 262).

İlk büyük veba salgını Roma İmparatorluğu'nun merkezini (Konstantinopolis) vurmuştu. Nüfusun 1/3 ila 1/4'ü öldü (günde ortalama 10 bin ölüm) ve 610 yılında hastalık Hindistan'dan Çin'e ulaşarak Çin nüfusunun 1/4'ünün ölmesine sebep oldu (Buzgan 2020: 15). *Justinian pandemisi* olarak ta bilinen ilk veba, 542 ile 546 yılları arasında Asya, Afrika ve Avrupa'da yaklaşık 100 milyon insanı öldürmüştü, kurbanlar gömülemeyecek kadar çoktu ve şehrin kiliselerinde ve sur kulelerinde üst üste yığılmıştı (Frith 2012: 11). Veba salgınlarının ikincisi ise *Kara Veba* olarak bilinen salgındır ve bu salgın tarihte geniş çaplı etkiler bırakmıştır. Batı tarihinin akıl almaz insani felaketi ve en ciddi salgını olan, Ekim 1347'de Sicilya'da başlayan Kara Veba'da, Avrupa nüfusunun yüzde 30 ila 60'ı (75-200 milyon) yok olmuştur (Hays 2009: 37). Tarihin üçüncü büyük vebası ise 1894'te Çin İç savaşında ortaya çıkmıştır (Buzgan 2020: 15) ve çoğunluğu Hindistan'da olmak üzere 15 milyondan fazla ölüme neden olmuştur.

Veba salgını şiddetli ölümlere sebep olması dolayısıyla ilk veba salgını, Justinianus'un saltanatının sona ermesine, Batı dünyasının sosyal dokusunun kalıcı olarak değişmesine, gıda üretiminin ciddi şekilde kesintiye uğramasına, Roma egemenliğinin yıkılmasına ve daha sonra Orta çağ Avrupası uluslarını oluşturan kültürel olarak farklı toplumsal grupların doğmasına yol açmıştır (Frith 2012: 11). Sonuçları ve etkileri bakımından Avrupa'nın en büyük

salgını olarak kabul edilen Kara Veba ise, sosyoekonomik ve siyasal etkileri nedeniyle Avrupa'da serflik sistemine dayanan feodal yapının çökmesinde temel etkenlerden birisi olarak değerlendirilmiştir (Şeker vd. 2020: 22; Samaddar 2020: 2). Hem feodal yapının oluşmasında hem de bu yapının çökmesinde etkili olmuştur. Ayrıca dolaylı olarak bazı devletlerin gücünün zayıflamasına bazılarının ise güçlenmesine sebebiyet vermiştir. Bu minvalde özellikle İtalya'yı vuran Kara Veba, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının hakimiyetini elinde bulunduran Venediklileri ve Mısır'daki Memluk Devleti'ni zayıflattığından Osmanlı'nın Balkanlarda, Trakya'da ve Orta Doğuda ilerlemesi kolaylaşmıştır (Elçi 2020: 4).

2.2. Çiçek Salgını

Çiçek hastalığı *variola* virüsünün yol açtığı bir hastalık olup bakteriyel hastalıklara göre tedavisi daha zor olan bir hastalık türüdür. Viral hastalıkların dezavantajlı tarafı insanlar tarafından bulunan tedavi yöntemleriyle kısa sürede iyileştirilememesidir. Bu hastalıklara çözüm bulmanın tek yolu çeşitli aşı yöntemleriyle insanların bağışıklık kazanmasının sağlanmasıdır. Çiçek hastalığı da ilk ortaya çıktığında insanlığı derinden etkileyen, özellikle Avrupa ve Amerika'yı kasıp kavuran bir salgın olarak belirmiştir. En az 3000 yıllık tarihe sahip çiçek hastalığı ilk aşının bulunmasının da müsebbibi olmuştur.

Brenda J. McEleney "Smallpox: A Primer" isimli kitap bölümünde çiçek hastalığı üzerine yaptığı değerlendirmede hastalığın kökenine, aşının geliştirilmesine ve çiçek hastalığının sömürgelere karşı bir silah olarak nasıl kullanıldığına değinmiştir. McEleney (2000: 141), çiçek hastalığının ilk olarak M.Ö. 10.000 civarında kuzeydoğu Afrika'daki tarımsal yerleşimlerde ortaya çıktığını, oradan da muhtemelen Mısırlı tüccarlar aracılığıyla Hindistan'a yayıldığını ifade etmiştir. Her ne kadar erken bir vaka olarak belirse de asıl olarak M.Ö. 1300'lerden sonra etkisini göstermiştir. Mısır-Hitit savaşı bu hastalığın yayılımı için bir milat olmuştur. Savaş esnasında Mısırlılardan Hititlere geçen hastalık Hititlilere büyük darbe vurmuştur. Hatta Hitit kralı da aynı hastalıktan dolayı ölmüştür. Böylece Mısırlıların savaşı kazanmaları da hastalığın Hititlere verdiği zarardan dolayı olmuştur.

Bu yıllardan sonra kademeli olarak neredeyse dünyanın her tarafına yayılan çiçek hastalığı özellikle Avrupa ve Amerika gibi kıtalarda devasa hasarlara neden olmuştur. Örneğin Amerika'nın yerli halkları, bu kıta keşfedilene kadar izole yaşamaları ve hayvanlarla münasebetlerinin az olması sebebiyle bulaşıcı hastalıklardan uzak kalmışlardı. Fakat buranın keşfedilmesi sonucu gelen halkların hastalığı kıtaya taşınması, tarihteki en büyük kıyıma sebep olmuştur. Çünkü buranın yerlilerinin birçok bulaşıcı hastalığa karşı bağışıklıkları yoktu. Özellikle çiçek, kızamık, tifüs ve veba gibi hastalıklar açıkça Amerikalılar için ilk defa karşılaşılan hastalıklar olmuştur ve bu hastalıklar Avrupalılarla birlikte Amerika'ya taşınmıştır (Hays 2009: 74). 1500'lerde İspanyollar ve Portekizliler hastalığı Yeni Dünya olarak adlandırılan Amerika'ya taşıyarak Aztek ve İnka nüfusunu yok etmiştir. Öyle ki bu hastalık,

bağışıklığı olmayan yerli medeniyetler için bir silah olarak kullanıldığı da olmuştur. Örneğin İngilizler tarafından bazı Amerika yerlilerine hastalıklı battaniyelerin dağıtılması felaketle sonuçlanan kıyımlara sebep olmuştur.

Tarihte en geniş yayılma alanıyla en fazla ölüme sebep olan çiçek salgını, tahminen 300-500 milyon insanın ölümüne yol açmıştır (Parıldar 2020:24). Salgının felaket boyutunu anlamak adına bazı çarpıcı verilere bakmak gerekir. “Aztek imparatorluğunun nüfusu 1500’de yaklaşık 20 milyon iken (aynı dönemde Avrupa nüfusu 80, İngiltere nüfusu 5 milyon idi), 1600’de 1 milyonun altına düştü, İnka nüfusu 1500’de yaklaşık 11 milyon iken 1600’de 1 milyonun altına düştü, Karayip nüfusu 6 milyon iken tamamen yok oldu ve 1 yy’da yeni kıtada ölenler 100 milyondan fazlaydı” (Buzgan 2020: 15). Sadece 1451-1506 arasında Amerika’nın keşfi sonrasındaki iki yüz yıl içinde yerli nüfus yaklaşık %95 oranında azalmıştır (Diamond 2002). Tahminen 18. yüzyıl boyunca her yıl 400.000 kişi çiçek hastalığından ölmüş, hayatta kalanların üçte biri yara bere içinde kalmış ve birçoğu da kör olmuştur (McEleney 2000: 142).

Çiçek hastalığı başta olmak üzere yerlilere bulaşan bu yeni hastalıklar bazı uygarlıkların ise sonunu getirmiştir. Her ne kadar Avrupa’da 60 milyon insanın ölümüne yol açsa da asıl olarak Amerika medeniyetlerine devasa zararlar vermiştir. Öyle ki Avrupalılar tarafından çiçek başta olmak üzere tüberküloz, veba, tifo, sıtma ve kolera gibi bulaşıcı hastalıkların Amerika kıtasına taşınması sonucu yerlilerin yüksek ölümleri sebebiyle büyük bir nüfus kaybına uğrayan kıtaya Afrika’dan köleler ikame edilmeye çalışılmıştır (Elçi 2020). Bu sefer de Afrika’dan Amerika kıtasına taşınan sarıhumma ve sıtma gibi yeni salgınlar ortaya çıkmıştır.

Son olarak çiçek hastalığına çare mahiyetinde yapılan aşı çalışmalarından bahsetmek gerekir. Çünkü çiçek hastalığı ilk aşı uygulamasının da yolunu açmıştır. Bu hastalığa karşı - her ne kadar Çin’de geliştirilen Variolasyon¹ tekniğiyle aşuya benzer uygulamalar yapılsa da- asıl olarak 1796 yılında Edward Jenner tarafından ilk aşı geliştirilmiştir. İnek çiçeğinin insana enjekte edilmesiyle bağışıklık kazanılması sağlanmıştır (Akdeniz ve Kavukçu 2016: 15). Aşı dolayısıyla bağışıklık kazanan insanlarda ölüm oranı belirgin seviyede düştüğü için aşının yapılması gerektiği herkes tarafından kabul edilmiştir. Daha sonrasında bu aşı tekniği tüm dünyada yayılmıştır. Aşuya karşı hem bir farkındalık kazanılmış hem de bu hastalıkla birlikte başka hastalıkların da üstesinden gelinebileceği anlaşılmıştır. Daha sonrasında ortaya çıkan kuduz ve farklı grip hastalıkları için aynı şekilde aşının geliştirilmesi için yoğun çaba sarf edilmiştir². Tabi aşıyla birlikte tıbbi tedavilerin önemi gittikçe artmıştır. Veba dönemlerinde

¹ Bağışıklık kazanılması için hastalığı geçiren kişilerin derisinden veya irinden bir miktar alınarak sağlam kişiye çeşitli yollarla verilmesi. Ayrıca hasta kişilerin elbiseleri sağlam kişilere giydirilerek de bağışıklık kazanılması sağlanmıştır.

² Fransız bilim adamı Louis Pasteur tarafından 1885’te pastörizasyon yöntemi ile kuduz aşısı geliştirilmiştir. 1928’te ise Alexander Fleming bakteriyel hastalıklara karşı ilk antibiyotik olan penisilini icat etmiştir.

kilise gibi yerlere sığınarak tanrılardan medet uman insanların ibadethanelerde toplu olarak can vermesiyle tıbbın önemi anlaşılmaya başlansa da asıl olarak aşının bulunmasıyla bilimin tek çıkar yol olduğu kanıtlanmıştır.

2.3. Kolera Salgınları

Vibrio cholerae adlı bakterinin yol açtığı bağırsak enfeksiyonuna bağlı olan, ani ve şiddetli ishal ile devam eden Kolera salgını, genellikle dışkının karışmış olduğu sularla, enfeksiyon oluşturabilecek miktarda kolera etkeninin oral yolla alınmasıyla bulaşmaktadır (Demir vd. 2020: 17). 1817'den 1918'e kadar yedi büyük kolera salgını görülmüş (Elçi, 2020) ve bu salgınlar dolayısıyla milyonlarca can kaybı yaşanmıştır. 1817'de Hindistan'ın Gani Delta'sı menşei kolera salgını, tüccar ve denizciler vasıtasıyla Tayland, Çin, Filipinler ve Japonya'ya yayılmasıyla 15 milyon insanın ölümüne yol açmıştır (Şeker vd. 2020a: 124). 1830 yıllarında ise yine Hindistan merkezli vuku bulan kolera, ticaret vasıtasıyla Rusya, Polonya, Finlandiya, Macaristan ve Almanya'ya taşınmış (Briggs 1961: 82), sonrasında ise Avrupa'dan Amerika'ya kadar ulaşarak (Ball 2009: 110) yüzbinlerce insanın ölümüne neden olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda kolera salgınları, orta sınıf sağlık reformcuları arasında havalandırma, sanitasyon ve su kaynaklarının önemi konusunda farkındalığı artırmıştır (Turner 1992: 191). Bu hususta John Snow'un 1848-49 ve 1853-54 yıllarında Londra'da kolera sebebiyle ölen kişilerin evlerini tek tek belirleyip içme suyunun bağlandığı kaynaklarla ölümler arasında ilişki kurmasına dayanan (Beaglehole vd. 1998: 3) epidemiyolojik çalışması önemlidir. John Snow'un tarihe ilk katkısı su kaynaklı kolera teorisi olmuştur. Bu keşif, topluma hastalığın yayılmasını önleme becerisi kazandırmıştır. Snow'un ölümünden sekiz yıl sonra, 1866'da kolera İngiltere'ye geri döndüğünde Londralı doktorlar onun araştırmalarının ışığını takip ederek hastalığı kontrol altında tutmuşlardır (Ball 2009: 111). Zamanının en tehlikeli hastalığı olarak tarihe geçen kolera, AIDS gibi çaresi büyük oranda bulunmuş fakat gelişmemiş bölgelerde halen etkisini sürdüren bir hastalıktır.

Kolera salgını üzerine yapılan araştırmalar, her yıl dünya genelinde 1,3 ila 4,0 milyon kolera vakası görüldüğünü ve kolera nedeniyle 21.000 ila 143.000 kişinin öldüğünü ortaya koymaktadır (WHO 2023a). Bu sayısal değerler, halen bir kısım insanların hijyenik koşullarda yaşamadığını ve temiz su kaynaklarına ulaşmakta zorluk çektiğini kanıtlamaktadır. Hijyenik koşullarda yaşamayan insanlar bilindiği üzere dünyanın gelişmemiş fakir ülkeleridir. Dolayısıyla kolera günümüz koşullarında yoksul toplumların sahip olduğu bir hastalık türü olarak etkisini sürdürmektedir. Çünkü Dünya Sağlık Örgütü'nün de özellikle vurguladığı üzere kolera, güvenli suya ve temel sanitasyona erişimi yetersiz olan insanları etkileyen bir yoksulluk hastalığıdır. Yoksulluğun bedeli sadece açlık ve ekonomik yetersizlikler değil aynı zamanda kolera gibi hastalıkların sonucu olarak ölümcül hastalıkların çoğalmasındır. Örneğin kolera dolayısıyla ölümcül hatalıklarla boğuşan Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kenya ve Zanzibar gibi bölgeler bu hastalığa karşı halen önlemler almaya devam etmektedir. Konuyla

alakalı olarak Schaetti vd'nin 2013 tarihli araştırmasında bahsi geçen üç bölgede koleranın sosyokültürel etkileri incelenmiştir. Bu bölgelerin insanları hastalığın sosyal etkisini çoğunlukla mali kaygılarla karakterize etmiş, hastalığın nedenlerini güvenli olmayan su, sanitasyon ve kirli ortamlarla ilgili sorunlar olarak belirtmişlerdir. Sonuç olarak koleranın etkisi her ne kadar ilk çıktığı zamanlarda tüm bölgeleri etkileme gücüne erişse de sonrasında bu hastalık gelişmemiş bölgelerin tipik hastalığı haline gelmiştir.

2.4. Tifüs Salgını

"Tifüs" adı 1760 yılında Aquavees tarafından ortaya atılmıştır ve Yunanca "duman" anlamına gelen "typhos" kelimesinden türetilmiştir. Conlon'a (2014) göre Hipokrat bu kelimeyi "akıl karışık durumunu, sersemlik eğilimini" tanımlamak için kullanmıştır. Aslında bu tanımlama hastalığın kişide bıraktığı etkiye dayanarak yapılmıştır. Çünkü tifüs ilk ortaya çıktığında kişide sinirlilik, zihinsel donukluk ve uykusuzluğa sebep olmaktadır. Yani akıl karışık durumu ve sersemlik meydana gelmekteydi. Fakat tifüsün orijinal tanımının 1546 yılında Floransalı bir hekim olan Fracastoro tarafından bulaşıcı hastalıklar üzerine yazdığı eserinde yapıldığı düşünülmektedir (Drali vd. 2014: 58). Böylece Fracastoro'nun İtalyan salgınları sırasında yaptığı gözlemler, tifüsü diğer salgın hastalıklardan ayırmasını sağlamıştır.

Rickettsia türü bakterilerin yol açtığı bulaşıcı bir hastalık olan epidemik tifüs, insandan insana bitlerle bulaşmakta, aşırı kalabalığın ve kötü hijyen koşullarının olduğu yerlerde daha sık rastlanmaktadır (Demir vd. 2020: 26). Karcı (2023: 241) tifüs üzerine yaptığı çalışmada tifüs hastalığının bulaşma ve yayılma tarzını analiz etmiştir. İlgili çalışmaya göre *Rickettsia prowazekii* bakterisi canlı hücreler içinde üreyebilmekte, bu bakteriler bitin içerisinde çoğalarak beş günlük süre sonunda üredikleri hücreleri patlatıp bitin sindirim borusuna dökülmektedir. Sonrasında ise dışkıyla dışarıya atılmaktadır. Dışkının insan vücuduna girmesiyle de bakteri insana bulaşmış olur. Bitler tükürüklerini insan derisine saldıktan sonra bu tükürük kaşınmaya yol açmaktadır. Kaşınma sırasında kanayan yaradan bitin dışkısı içeri girince insanın hastalığı kapması kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca solunum ve göz yoluyla da insana bulaşabildiği bilinmektedir.

Tifüs salgını genellikle savaş esnasında ve sonrasında etkisini göstermiş, birçok asker ve sivilin ölümü bu süreçlerde gerçekleşmiştir. Özellikle Avrupa'da salgınların etkisi çok büyük olmuştur. Demografik etkileri bakımından tifüs, neredeyse savaşta öldürülen insan sayısı kadar insanı yok etmiştir. Tifüsün etkisi Avrupalı milletler tarafından 1551-1559 yılları arasında yapılan İtalya Savaşı (Habsburg-Valois Savaşı), 1618-1648 yıllarında yapılan Otuz Yıl Savaşları, 1812 yılındaki Napolyon'un Rusya seferi olan Borodino Savaşı, ayrıca birinci ve ikinci dünya savaşları ile Rusya'nın Bolşevik ihtilali gibi savaş olaylarında askerler arasında ciddi ölümlere sebebiyet vermiştir. Bilhassa Otuz Yıl savaşlarında yaklaşık 10 milyon insan tifüs, veba ve yetersiz beslenme gibi sebeplerle hayatını kaybetmiştir (Hare 1955). Öyle ki bu

salgın sebebiyle savaşlar durma noktasına gelmiş, işgal fikrinden vazgeçildiği zamanlar olmuştur. Örneğin 1812’de Rusya’ya giren Napolyon’un ordusu kıtlık ve tifüs salgınından dolayı 600 binden 3 binlere kadar düşmüş (Karcı 2023: 252), kuşatmadan vazgeçmenin bir sebebini de bu hastalık oluşturmuştur. Yine Otuz yıl savaşları sürecinde 1632 yılında tifüs bir savaşın gerçekleşmesini engellemiştir. İsveç Kralı Gustavos Adolphus ve Katolik komutan Baron Von Wallenstein, Almanya’nın Nuremberg kentinde büyük bir savaşa girmeye hazırlanırken 18.000 kişinin ölmesi sebebiyle her iki komutan da kuvvetlerini geri çekmiştir (Conlon 2014: 15). Ayrıca Birinci Dünya savaşının fitilini ateşleyen Avusturya-Sırbistan savaşında çatışmaların başlamasından bir yıl sonra tifüs sebebiyle 50.000’i Sırbistan’daki esirler olmak üzere 150.000 kişi öldüğünden dolayı Alman-Avusturya birlikleri kendi sınırları içerisine salgının yayılmasını önlemek için Sırbistan işgalinden vazgeçmiştir. Yine de tifüs Birinci Dünya Savaşı cephelerinde en az 3 milyon insanın ölümüne yol açmıştır (Şeker vd. 2020a: 124). Bunun yanında salgının en dramatik etkisini zaten kıtlık ve sefalet içinde bulunan Rusya Bolşevik İhtilali sırasında yaşamıştır. Rusya savaş sebebiyle ekonomik anlamda bitkin duruma gelmiştir. Bunun üzerine Bolşevik devrimi sırasında yayılan tifüs salgını sebebiyle yaklaşık 2,5 milyon insan ölünce (Patterson 1993: 365; Drali vd. 2014:59) Rusya çökme noktasında gelmiştir. Ayrıca bu salgın, Kırım Savaşı’nda (1853-1856) yaklaşık 90 bin, Osmanlı Rus Savaşı’nda (1877-1878 Kafkas Cephesi) ise her iki tarafın ordularından yaklaşık 40 bin kadar ölüme sebebiyet vermiştir (Parıldar 2020: 24).

Tüm bu ölümler insanlığa ciddi zararlar verse de sağlık sisteminin önemini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Çünkü tifüs gibi salgınların yayılımının ve ölümcül olmasının sebebi kötü yaşam koşulları ve yetersiz beslenmedir. Ayrıca sağlık sistemlerinin yeterince gelişmemiş olması ölümleri daha da artırmıştır. Nitekim özellikle bahsi geçen hastalığın meydana geldiği savaş esnasında doktor yokluğu ve bilinçsiz tedaviler sebebiyle de birçok ölüm meydana gelmiştir. Bu durum sağlık sisteminin gelişimini teşvik ederken savaştaki askerlerin sadece çatışmalar dolayısıyla değil salgınlar sebebiyle de büyük kayıplar verdiğini ortaya koymuştur.

2.5. HIV/AIDS Salgını

HIV (acquired immune deficiency syndrome: insan bağışıklık yetmezliği virüsü) etkeni, insanlarda bağışıklık sistemini çökerterek AIDS hastalığına neden olmaktadır. Kan ve cinsel yolla bulaşan HIV, yirminci yüzyılın sonlarına doğru Orta ve Güney Afrika’dan dünyanın başka yerlerine yayılmıştır. 1960’larda ilk kez ortaya çıkmasına rağmen pek rastlanılmadığı için bu döneme “sessiz dönem” denilmiş, maymundan geçtiği bilinen bu virüs 1970 yıllarında yayılması sebebiyle tıp dünyasının dikkatini çekmiştir (Demir vd. 2020: 37). Salgının başlangıcından bu yana (2023 yılının sonuna kadar) yaklaşık 40,4 milyon insan AIDS ile ilişkili hastalıklardan ölmüştür (UNAIDS 2023). Kontrol ve tedavi aşamasında ilerlemeler olmasına rağmen her yıl 1 milyona yakın kişi HIV/AIDS sebebiyle yaşamını yitirdiği

bilinmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO 2023) verilerine göre sadece 2022 yılı içerisinde dünya çapında 630.000 kişi HIV ile ilgili hastalıklardan ölmüştür.

Şu anda dünya genelinde HIV/AIDS vakaları halen devam etmektedir. Özellikle ilaç yetersizliği bulunan gelişmemiş yoksul bölgelerde halen çok sayıda insan hayatını bu hastalık sebebiyle kaybetmektedir. Hastalığa sahip kişilerin bilinçli olmaması ve tedavi olmayarak diğer insanlara bulaştırmaya devam etmesi hastalığın yaygınlaşmasını tetiklemektedir. Ayrıca kontrolsüz seks ticareti sebebiyle birçok insana cinsel yolla AIDS bulaşmaktadır. AIDS'in diğer hastalıklardan farkı cinsel ve kan yoluyla bulaşması ve kişiden kişiye temas yoluyla geçmemesidir. Buna rağmen 40 milyonun üzerinde insanın ölmesine sebebiyet vermesi hastalığın ciddiyetini ortaya koymaktadır.

Bu hastalığın toplumsal etkilerini tartışırken AIDS hastalarının sosyal damgalanmaya maruz kalışından bahsetmek gerekmektedir. Hastalığın tedavisi konusunda başarılar elde edilse de sosyal damgalanmanın çaresi halen bulunamamıştır (Castro vd. 2018: 430). Çünkü konu hakkında insanlar çok az bilgiye sahiptir. Bilgilerin eksikliği birkaç noktaya dayandırılabilir. Birincisi AIDS hastalığının insanı hemen öldüren mahiyette kamuya yansıtılmasıdır. İkincisi hastalığın bulaşma yöntemi tam olarak bilinmediği için AIDSli bireylerden uzak durulmaya çalışılmasıdır. Bilgi eksikliğinin sonucu olarak, hastalığın cinsel yolla bulaşması saikiyle özellikle cinselliğin tabu olduğu muhafazakar toplumlarda AIDS ile zina bir tutularak AIDSli bireyler ayıplanmakta ve sosyal dışlanmaya maruz bırakılmaktadır.

2.6. Grip Salgınları

1357'de İtalya'nın Floransa kentinde, "influenza" kelimesinin ilk kez kullanıldığı ("influenza di freddo" veya soğuk algınlığı için) bir salgın tanımlanmıştır (Lina 2008: 200). Terim olarak ise ilk olarak İngiltere'de 1743 civarında, bir ateş ve solunum hastalığı salgınının Londra'daki ölüm sayısının üçe katlanmasına neden olduğu zaman kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Breitnauer 2019: 4). Domuz ve kanatlı kökenli olan grip, 16, 18, 19 ve 20. yüzyıllarda ciddi salgınlara yol açmıştır. Bunlar içerisinde en çok etkili olan 20. yüzyıldaki grip salgınları olmuştur. İspanyol gribi, Asya gribi, Hong Kong gribi ve Rus gribi salgınları insan hayatına büyük zararlar vermiştir. Virüs bulaşmış evcil hayvanlardan geçtiği tahmin edilen grip, genellikle Orta Asya'da başlamış ve doğudan batıya, çoğunlukla soğuk havalarda hareket ederek yayılım göstermiştir (Hays 2009: 274). Günümüzde standart bir kış vakası olarak görülse de tarihte milyonlarca insanın yaşamına mal olmuştur.

Bilhassa 1918-1920 yılları arasında yoğun etkisi görülen ve 50 milyondan fazla insanın ölümüne yol açan İspanyol gribi Birinci Dünya Savaşında ölen insan sayısından daha fazla insanın ölümüne yol açmıştır. Hatta İkinci Dünya Savaşında ölen insan sayısı ile eşit seviyede olmuştur. Savaşın ölümlere, ekonomik sorunlara sebebiyet verdiği kadar salgınların da insan hayatına devasa zararlar verdiği ortadadır. Hükümetler bu gerçeğin bilincinde olmasına rağmen savaş teçhizatlarına daha fazla yatırım yapmış ve sağlık sektörünün gelişmesinden

ziyade silah sanayinin gelişmesinde daha fazla yol katetmişlerdir. Bu durum insanların rasyonel olduğu kadar irrasyonel yönlerinin olduğunu kanıtlamaktadır.

Dikkat edilirse İspanyol gribi, tifüs, tifo gibi hastalıklar özellikle savaş yıllarında etkisini göstermiştir. Bunun sebebi askeri kampların sağlıklı mekanlar olması ve toplu olarak insanların bir arada yaşaması sebebiyle hastalığın çabuk bulaşmasıdır. İspanyol gribi de ABD'de Boston yakınlarındaki bir Ordu Eğitim Kampında ortaya çıkmış, sonrasında diğer ABD ordu kamplarındaki askerlerde yayılım göstermiştir. Daha sonrasında Birinci dünya savaşı yıllarında bu askerlerin göç etmesiyle dünyanın birçok yerine taşınmıştır (Taubenberger ve Morens 2006: 71; Agrawal vd. 2020: 131; Berche 2022: 110). Özellikle Batılı ülkelerin sömürgeleri başta olmak üzere neredeyse tüm kıtaları etkisi altına alarak 1919'da Dünya Sağlık Örgütü'nün kurulmasında gerekçe oluşturmuştur (Şeker vd. 2020a: 124). Burada özellikle İspanyol gribine değinilmesinin sebebi diğer grip salgınlarına göre fazla zarara sebebiyet vermesi ve tüm diğer salgınların da atası mahiyetinde görülmesidir. Çünkü İspanyol gribinden sonra ortaya çıkan Hong Kong ve Asya gribi daha hafif seviyede etki göstermiştir. Bunun sebebi hem İspanyol gribi sonrası aşı çalışmalarına önem verilmesi hem de İspanyol gribi sebebiyle insan vücudunun gribal enfeksiyonlara karşı bağışıklık kazanmasıdır.

İspanyol gribi salgını izleyen yıllarda birçok bilim insanı gribin bir virüs olduğunu ve nasıl davrandığını anlamamızı sağlayan bilgiler elde etmiştir ve 1928'de antibiyotiklerin keşfiyle grip virüsünün kendisi üzerinde hiçbir etkisi olmasa da 1940'larda kullanılmaya başlandığında ikincil enfeksiyonlardan kaynaklanan ölüm oranını önemli ölçüde azaltmıştır (Breitnauer 2019: 12). Gribal enfeksiyona sebep olan virüsler kaybolmamakla birlikte sonraki yıllarda benzer şekilde tekrar ortaya çıkmıştır. İnfluenza A virüsünün bir başka türü olan H2N2, Şubat 1957'de Singapur'da ortaya çıkarak Asya gribine, H3N2 virüsü ise 1968 Hong Kong grip pandemisine yol açmıştır. Bu virüslerin ölümcül etkisi daha az olmuştur. Fakat yine de bu salgınların toplumsal hafızada ve tıp dünyasında derin izler bırakması sebebiyle her yeni salgına karşı korkuyla yaklaşmıştır. Örneğin 2005-2006'da H5N1 virüsünün sebep olduğu kuş gribi vakası, Asya'dan Avrupa'ya yayıldığında salgından endişelenilmiş ve 1918'deki İspanyol gribine eşdeğer bir pandemiye neden olabileceği korkusunu uyandırmıştır (Keck 2019: 231). Kuş gribi ciddi olarak ölümcül bir hal almasa da benzer viral hastalıklardan olan Covid-19 pandemisi, dünya genelinde milyonları bulan ölümlere sebep olarak dünyayı tehdit etmiştir.

2.7. Covid-19 Salgını

Covid-19 virüsü diğer gribal virüslere yapı ve etkileri bakımından benzerlik gösterse de insan vücudunun daha önce karşılaşmadığı ve dolayısıyla bağışıklık sisteminin tanımadığı bir virüs çeşididir. Coronavirüsler, diğer salgın hastalıkların kökeninde de görüldüğü üzere zoonotik yani hayvan menşeli bir hastalıktır. Nitekim insanlarda salgın boyutuna ulaşan

hastalıkların önemli bir kısmı hayvanlarda görülen enfeksiyonlardır. “Tüm enfeksiyon etkenlerinin en az 2/3’ü ve önemli patojenlerin ise neredeyse tamamına yakını hayvan kökenlidir. Köpeklerle 65, koyun ve keçilerle 46, domuzlarla 42, atlarla 35 ve kümes hayvanlarıyla 26 ortak enfeksiyon geçişi olduğu tespit edilmiştir.” (Buzgan 2020: 13). Yapılan araştırmalar sonucu; 2002’de Çin’de görülen SARSCoV’ün misk kedisinden, 2012’de Suudi Arabistan’da rastlanılan MERS-CoV’ün çöl devesinden insana bulaşmasıyla salgınların vuku bulduğu ortaya çıkarılmıştır (Ak 2020: 14). 2019 Aralık’tan beri dünyayı etkisi altına alan yeni tip coronavirüsün ise daha öncesinde insanda pek rastlanılmayan bir tür olarak SARS’a yol açan coronavirüs ile aynı virüs ailesine ait olduğu belirlenmiştir. Covid-19 virüsü de yine hayvansal kökenli bir virüs olarak insanlara geçmiştir. Covid-19’un genomik sekans analizine bakıldığında, memelilerin Covid-19 ile insanlar arasındaki en olası bağlantı olduğunu gösteren iki yarasa kaynaklı şiddetli akut solunum sendromu (SARS) benzeri coronavirüs ile %88 özdeşlik gösterdiği tespit edilmiştir (Türk Toraks Derneği 2020). Covid, SARS ile aynı aileden olsa da bu virüsten ayrı ve başkalaşmış bir tür olarak karşımıza çıkmıştır. SARS-CoV, MERS CoV-2, Covid-19, Zika ve Ebola gibi virüsler, bulaşıcılığı bakımından 21. Yüzyılda ciddi epidemiy ve pandemilere yol açmıştır (Vergili 2020: 27).

Resmi verilerin doğruluğuna dair şüpheler bulunmakla beraber Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO 2024) resmi verilerine göre Ocak 2024 tarihi itibarıyla dünya çapında Covid-19 salgınından enfekte olanların sayısı 774 milyon, ölenlerin sayısı ise 7 milyona yakındır. Bu sayı, 1967-68 yılındaki Hong Kong gribi ve 1957’deki Asya gribinden ölenlerin sayısından daha fazladır. Hastalığın aktif olduğu dönemlerde günlük ortalama ölüm sayısı 7 binden fazla olmuştur. Bu rakam ise 6. yüzyılda gerçekleşmiş ilk veba salgını olan Justinian pandemisinin günlük ortalama ölüm sayısına (10 bin civarı) yakın bir seyirdedir. Ayrıca İspanyol gribine nazaran (500 milyon) daha fazla insanın enfekte olmasına rağmen İspanyol gribinde ölenlerin 1/10’u kadar insan Covid-19 sebebiyle ölmüştür. Çok fazla insana bulaşmasının sebebi diğer salgın dönemlerine göre insan etkileşimlerinin daha fazla olmasıdır. Günümüz dünyasında sağlık sektörü daha fazla gelişmesine rağmen insan etkileşimleri daha yoğun olduğundan Covid-19 salgını etkisi bakımından daha geniş çevreye yayılım göstermiştir. Diğer bir deyişle riskin küreselliği günümüzde daha fazla geçerlik kazanmıştır.

2019 yılının sonları ve 2020’nin başlarında yavaş yavaş etkisini gösteren ve hızlı bir şekilde Çin’in Wuhan kentinden dünyanın diğer bölgelerine yayılan Covid-19 salgını, ekonomiden siyasete, gündelik hayatın her alanına ve pratiklerine etki ederek bütün ülkelerin ortak sorunu haline gelmiştir. İnsanlar, İspanyol gribi karşısında başta tıbbi olarak nasıl çaresiz kaldıysa aynı şekilde Covid-19 karşısında da çaresiz kalmıştır. 1940’lara kadar antibiyotiği geliştiremeyen ve ilk ortaya çıktığında insanların baş etme mekanizmalarını alt üst eden İspanyol gribi gibi Covid-19 hastalığına da kısa vadede çözüm bulunamamış ve insan vücudu bağışıklık kazanana kadar milyonlarca insan bu hastalıktan dolayı ölmüştür. Covid-19 salgını

Etkileri Bakımından Salgın Sosyolojisi

ülkelerin ekonomilerine başta olmak üzere sosyal ve demografik yapılarına ciddi zararlar vermiştir. Bunların yanında insanlarda psikolojik ve sosyolojik problemlere yol açması dolayısıyla da ayrı bir etkisi olmuştur. Çünkü bu süreçte insanlar paranoyak bir halde (medyanın da etkisiyle) hastalığı kapmamak için kendilerini evlere kapatmış, birbirlerine dokunmamak için özel uğraşlar sarf etmişlerdir. İnsan ilişkileri en aza indirildiği için sosyal problemler baş göstermiştir. Salgının ilk zamanlarında sosyal düzenin bozulması sebebiyle insanlar alışılmışın dışında davranmaya, kuralsız bir hayatın içinde ne yapacağını bilmeden yaşamaya çalışmışlardır. Özellikle medyanın etkisiyle Covid-19 salgını insanı direkt öldüren bir mahiyette resmedildiğinden insanlar, derin bir kaygı ve korku içine düşmüşlerdir. Zamanla bu durum atlatılmaya çalışılsa da salgın döneminde insanların belirsiz ve düzensiz bir yaşamın zorlu koşullarında derin toplumsal ve psikolojik sorunlar yaşadığı aşıkardır.

Orta Çağ Avrupası'nda veba salgınları karşısında aciz kalan insanlar nasıl ki din kurumunu ve devletin gücünü sorguladıysa Covid-19 sürecinde de toplu ölümlere tanık olan insanlar, kapitalist sistemin meşruiyetini, devletlerin sağlık sistemlerini ve genel manada tıp dünyasını sorgulamışlardır. Bu sorgu neticesinde toplumda aşı karşıtlığı baş göstermiş ve milyonlarca insan Covid-19 hastalığı dolayısıyla yapılmak istenen aşuya direnç göstermiştir. Devletlerin sağlık sistemlerine güven konusunda problem yaşayan insanlar aşı olmayı reddetmekle birlikte zamanla resmi kısıtlamaları da protesto etmeye başlamışlardır. Çünkü tıp dünyası Covid-19 gibi akut ve çabuk bulaşan hastalığa karşı çaresizliğini ilan etmiştir. Yine de Covid-19 salgını bir veba veya İspanyol gribi gibi toplumda büyük tahribatlar yaratmamıştır. Bunun en önemli sebebi hastanelerin daha gelişmiş imkanlara sahip olması ve insanların bilinç seviyesinin daha yüksek olmasıdır. Bunun dışında bir diğer sebep daha önce gribal enfeksiyonlara karşı bağışıklığı olan insanların kısa sürede Covid-19 virüsüne karşı da bağışıklık geliştirebilmeleridir. Ayrıca tıbbi yönlendirmelere uyan insanların kendilerini izole etme konusunda başarılı olmaları da bir diğer sebep sayılabilir.

3. Salgın Sosyolojisinin Genel Değerlendirmesi

Salgına sosyolojik bakmak için sosyolojinin bazı teorik yaklaşımlarını bilmek gerekmektedir. Sosyolojik yaklaşımlar açısından salgınlar tüm toplumları ve toplumsal kurumları etkileme gücüne sahip olduğundan sosyolojik açıdan analiz edilmeye değerdir.

Bu minvalde özellikle Covid-19 döneminde toplumbilimciler tarafından salgının küreselliği ve teşkil ettiği riskler hakkında önemli bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Uzun süredir tüm dünyayı tehdit eden büyük bir salgın yaşanmadığı için özellikle Covid-19 döneminde salgın çalışmaları daha fazla önemsenmiştir. Hem Covid-19 pandemisi hem de diğer salgınlar hakkında sosyolojik ve tıbbi araştırmalar oldukça fazla yapılmıştır. Bu araştırmalardan bazıları incelendiğinde (Pickersgill 2020; Deflem 2022; Ward 2020; Zinn 2021;

Mayer 2022; Onal 2022; Tuna 2020; Karakaş 2020; Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı 2020) genellikle tecrit, risk, güven, korku, belirsizlik, eşitsizlik gibi konulara dikkat çekildiği analiz edilmektedir. Ayrıca tematik olarak sağlık hizmeti, siyaset, ekonomi, protesto ve toplumsal hareketler, suç, hukuk ve sosyal kontrol, ırk, cinsiyet ve diğer eşitsizlikler (Deflem 2022: 738) gibi başlıkların olduğu okunmaktadır. Özellikle risk toplumu bağlamında salgınların ne anlama geldiği ve küreselleşmenin getirdiği dezavantajların toplumsal yansımaları bu süreçte sosyolojik araştırmalara konu olmuştur. İnsanların tecrit edilmesi ve toplumsal ilişkilerin kısıtlanmasıyla meydana gelen sosyal problemlerin yarattığı olumsuzluklar sosyolojik tartışmaların önemli içeriklerinden biri olmuştur.

Ayrıca bazı sosyal teoriler bağlamında salgın sürecinin değerlendirmesi de önem arz etmektedir. Örneğin Ward (2020) konu hakkında Marx'ın "mezarkazıcılar (gravediggers)" kavramını kullanarak kapitalist devletlerin sağlık ve refah sistemlerine olan güvenin sarsılma sürecini, Beck'in risk toplumu kavramıyla sosyal yapı ve değişim konularına dikkat çekerek salgının risk boyutunu, bireyselliğin artması sonucu diğerlerinin sorunlarına olan duyarsızlığın meydana gelmesini, Baudrillard'ın "simulacra" kavramını kullanarak salgın döneminde manipülatif haberlerin, görsellerin ve videoların insanların algılarını nasıl yönlendirdiğini analiz etmiştir. Zinn (2022) ise salgın sosyolojisi üzerine yazdığı makalesinde salgın riskinin teorik analizini yaparken Foucaultcu yaklaşıma da yer vermiştir. Zinn'e (2022) göre Foucaultcu bir perspektiften bakıldığında risk, toplumsal pratikleri çerçeveleyen ve dolayısıyla toplumsal güç ilişkilerini oluşturan bir söylem olarak değerlendirilmesi gerekir. İktidarı klasik yukarıdan aşağıya uygulamanın ötesinde, farklı sosyal aktörlerin katkıda bulunduğu karmaşık bir sosyal gerçeklik olarak tanımlamak, salgın krizinde riskin üretilmesinin ve sonrasında küresel şirketlerin kar odaklı bir anlayışla ilaç satmasının ardındaki niyeti daha anlaşılır kılmaktadır. Burada Marx'ın (2003: 534) kapitalizmin kendi çelişkisini ürettiğine dair savını ele alabiliriz. Marxçı mantıkla kapitalizmin kar odaklı olarak her şeyi maddi gerçekliğe indirgeyen sermaye birikimli anlayışı salgın döneminde kriz yaratmıştır. Devletlerin sistemleri tamamen kapitalist temel üzerine inşa edildiğinden sağlık sistemleri ticari birer unsur haline gelmiştir. Ticari unsur haline gelen her yapı ve sistem zamanla nitelik olarak bozulmaya mahkumdur. Salgın döneminde devletlerin sağlık sistemlerinin çökmesi ve tıp dünyasının salgına çare bulmakta çaresiz kalması bunun somut kanıtıdır. Salgın döneminde kapitalist sistemin meşruiyetinin sorgulanması ve bilim uzmanlarına duyulan güvenin sarsılması kapitalist sistemin her şeyi ticari unsur haline getirmesine dayandırılabilir. Nitekim salgınlar krizi yönetme konusunda sistemlerin sağlığını sınanan en iyi süreçlerdir. Bu sürecin iyi yönetilmesi sağlık ve refah sisteminin sağlam olduğunu göstermektedir. Fakat Covid-19 döneminde neredeyse tüm devletlerin sistemleri çökmüş vaziyette gün yüzüne çıkmıştır. Tıp dünyasının İspanyol gribi, çiçek salgını ve vebayla başa çıkma yöntemlerinin aynısını günümüzde uygulamaya çalışması salgın krizlerinde pek yol katedilmediğini göstermektedir. Yine de bilimsel gelişmelerin takip

edilmesi dışında başka bir çıkar yol olmadığı da bilinmektedir. Marx'ın kapitalist sistemin kendi çelişkisini yaratarak aynı zamanda kendisini yok etmeye hazırlandığını söylemesi bir bakıma doğru olsa da İspanyol gribi ve Covid-19 salgını dönemlerinde yaşanan süreçler Marx'ı yanıltmıştır. İspanyol gribinde sebebiyle ölenlerin sayısı birinci dünya savaşında ölenlerden daha fazla olmasına rağmen kısa bir süre sonra ikinci dünya savaşı yapılmıştır. İnsan sağlığına önem verilmesi yerine savaş sanayine daha fazla yatırım yapılmıştır. Yine Covid-19 döneminde ticari mantıkla yürütülen sağlık sistemleri çökmesine rağmen salgına çare mahiyetinde üretilen aşılarda büyük bir sermaye elde edilmesi için devletler tarafından pazarlanmıştır. Öyle ki devletler aşırı ilk üreten olmak için kıyasıya yarışarak hem dünya ülkeleri arasında kendi gücünü göstermeye hem de aşından elde edilecek sermayeye sahip olmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla kapitalist sistemin kendi çelişkilerini yaratması konusunda Marx'ın savı doğru kabul edilebilir fakat bu çelişkilerin sistemin devamını sekteye uğratma konusunda her zaman etkisinin olmadığı da bir gerçektir.

Bu bağlamda insan hayatını öncelemeyen ve kar odaklı düşünen küresel örgütlerin risklerin üretilmesinde büyük katkısı olduğu söylenebilir. Kar elde etmek için sağlıklı olmayan birçok ürünün uluslararası piyasalara sürülmesi riskin yayılmasında çeşitli iktidar yapılarının rolü olduğunu kanıtlamaktadır. Üstelik riski üreten uluslararası şirketler tek bir merkezde değil dünyanın birçok yerinde faaliyet göstermektedir. Risklerin gizlenmesi ve insanların algılarının doğruya ulaşmasının engellenmesi için ise riskin üstünü örten söylemlerin sürekli tekrarlanması Foucaultcu bakış açısını haklı çıkarmaktadır. Nitekim Covid-19 sürecinde salgına yönelik algının inşasında küresel iktidar medyasının söylemleri oldukça etkili olmuştur. Söylemlerin ilk hali salgının insanları direkt öldüren mahiyette (insanlarda korku ve kaygı yaratarak) verilmesiyle ilgiliyken daha sonraki söylemler salgının ortadan kaldırılması için küresel şirketlerin ürettiği bazı ilaçların kullanılması yönündeki algılarla ilgili olmuştur. Dolayısıyla iktidar medyasının ürettiği söylemler salgın sürecinde belirsizlik yaşayan insanların yönlendirilmesinde etkili olmuştur.

Bunun yanında salgının şiddetlenmesiyle birlikte insanların evlerde tecritleri baş gösterdiğinden hem sosyal eşitsizlik ve damgalama hem de kurallara uyulması için iktidar yapıları tarafından gözetlenme durumu meydana gelmektedir. Salgın dönemlerindeki tecritler salgınların yayılmasını önlemek için büyük oranda etkili olmakla birlikte bu durum bir bakıma Foucault'nun "Deliliğin Tarihi" (2006) eserinde bahsettiği *büyük kapatma* (great confinement) olayını ve "Disiplin ve Ceza" (1977) eserindeki *panoptikon* düzenini andırmaktadır. Salgın dönemlerinde bulaş riskinin azaltılması için insanların tecridi zorunlu olmaktadır. Tecrit dönemlerinde hastalıklı veya hastalık bulaştırma riski olan herkesin evlere kapatılması Foucault'nun delilerin toplumsal ayrıma maruz kaldıktan sonra akıl hastanelerine kapatılma süreciyle benzerdir. Büyük kapatılma sonucunda deliler akıllı normlarından saptıkları için öteki olarak belenmişlerdir. Aynı şekilde salgın dönemlerinde hasta olanlar uzak durulması gereken ve evlere kapatılması uygun görülen kişiler olarak toplumdan izole

edilmişlerdir. Burada asıl benzerlik hastalığın ötekileştirmeyi beraberinde getirmesiyle alakalıdır. Nitekim salgın dönemlerinde hasta olan kişilerden paranoyak biçimde olabildiğince uzak durulması ve bu kişilerin damgalanması, Foucaultcu yaklaşımla delilerin akıl hastanelerine kapatılıp toplumdan izole edilerek toplumsal damgalamaya maruz kalmasıyla benzer süreçleri yansıtmaktadır. Çünkü Beck'e (2009: 3) göre bir grup bir riski temsil ediyorsa, diğer özellikleri kaybolur ve bu risk ile tanımlanır hale gelir. Yani marjinalleştirilir ve dışlanma tehdidi altına girer. Fakat salgın dönemlerinde hastaların çoğalması zamanla öteki konumundakileri de çoğalttığından hasta olanların damgalanması yerine dezavantajlı bazı grupların (örneğin sokakta yaşayanlar, göçmenler, dilenciler gibi) damgalanması daha fazla olmaktadır. Dolayısıyla salgın dönemlerinde dezavantajlı gruplar iki kez toplum tarafından damgalamaya maruz kalmaktadır. Birincisi toplumsal hiyerarşideki alt konumlarından, ikincisi kötü koşullarda yaşadıkları için hastalıklı olarak addedilmelerinden ötürü. Sonuç olarak salgın dönemindeki tecritler ile Foucault'nun büyük kapatma olayı, ayrıca hastaların ötekileştirilme süreci benzerlikler içermektedir.

Salgın dönemlerinde tecrit kurallarına uymayanların fiziksel olarak ve dijital aletlerle gözetlenmesi Foucault'nun (1977: 195) *panoptikon* tarzındaki hapishane modelini andırıldığı söylenebilir. Panoptikon modelinde suçlular yukarıdan bir göz ile her an gözetlendiklerini bilerek yaşadıkları için zamanla gözetlenme olmasa bile hep bir izlenme paranoyasına kapılarak yaşamlarına devam etmektedir. Benzer düzen modern dünyada iktidar yapılarının halkı sürekli gözetleyerek kontrol altında tutmaya çalışması şeklindeki gözetim toplumunda görülmektedir. Aynı şekilde salgın dönemlerinde insanlar tecrit kurallarına uyması için sürekli gözetim altında tutulmaktadır. Örneğin Covid-19 sürecinde çeşitli kameralar ve telefon uygulamalarıyla gözetleme ve izleme yapılarak özellikle hasta kişilerin kamusal alandaki konumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca sokağa çıkma yasağına uymayanların gözetlenmesi ve izlenmesi de aynı şekilde gerçekleştirilmiştir. Sosyal kontrol araçlarının salgın dönemlerinde daha fazla geçerlik kazanması ve insanların paranoyak şekilde sürekli izlendiğini ve gözetlendiğini düşünmesi gözetim toplumu ve panoptikon düzeniyle benzeşmektedir.

Salgınlara yönelik analiz yaparken sosyolojinin sunduğu araçların neler olduğunu Mayer (2022: 17) birkaç başlık halinde ele almıştır. Bu başlıklar içinde özellikle sosyal eylem ve normlar, sosyal ilişkiler ve sosyal ağlar, sosyal sistemlerin değişimi, salgının sosyolojik değerlendirmesi için önem arz etmektedir.

Sosyal eylem ve sosyal normlar: Salgın dönemlerinde insanların nasıl davranması gerektiği, yeni normların neler olduğu meselesi gündeme gelmektedir. Salgın dönemleri toplumsal yaşamın olağan akışını büyük oranda sekteye uğrattığı için insan ilişkileri ve eylemlerinde değişimler zorunlu olarak meydana gelmektedir. Etnometodolojik olarak salgın dönemlerinde sosyal düzenin ani değişimi ve yeniden inşası sosyal eylemleri ve normları

değiştirerek yeniden dizayn etmektedir. Her şeyden evvel tecridin herkesi kapsayacak şekilde genişletilmesi, insanların yakın temasa dayalı ilişkilerinin kısıtlanması en önemli uygulamalar olmaktadır. 1918-1920 yılları arasında meydana gelen İspanyol gribinde hastalığa yakalanan askerler nasıl ki Camp Funston, Kansas'daki acil serviste bir araya toplatılıp toplumsal ilişkileri kısıtlandıysa aynı uygulama Covid-19 döneminde yapılmıştır. Hasta olanların toplumdan izole edilmesi ve tecrit kurallarının sıkılaştırılması salgının yeni sosyal eylemleri ve normları ürettiğini göstermektedir. Sosyal norm olarak maske, mesafe ve kişisel hijyen kurallarının herkese zorunlu kılınması salgının getirdiği zorunlu şartlardandır. İnsanların birbirlerine dokunmamak için özel çaba sarf etmesi salgın dönemlerinde toplumsal ilişkileri sorunlu hale getirmektedir. Herkes bir başkasına hastalıklı gözüyle baktığı için zamanla paranoyak bir ruh haliyle insanlardan kaçınma ve yalnızlaşma durumu meydana gelmektedir. Çünkü salgın gibi risk dönemlerinde -Beck'in (2009: 3) ifade ettiği gibi- herkes diğer herkes için az ya da çok risk teşkil etmektedir. Diğerlerine olan bu bakış açısı sosyal eylemleri ve normları değişikliğe uğratmakta, aynı zamanda bireyi sosyal ilişkilerinde yalnızlaştırmaktadır.

Sosyal ilişkiler ve sosyal ağlar: Burada Beck'in (1992; 2009) risk toplumu kuramını ele almak gerekir. Çünkü riskin küreselliği herkesin tehlike altında olduğunu göstermektedir. İnsan ilişkilerinin durdurulması mümkün olmadığı için salgının sosyal ağlar aracılığıyla yayılması kısa bir süre içerisinde meydana gelmektedir. Küresel dünyada ulusların ve kentlerin sınırları hayali sınırlar şeklindedir. Sınırların aşılması kolay olduğundan risk herkesi tehdit eder hale gelmektedir. Nitekim küresel risklerin en çarpıcı temel özelliklerinden biri, en azından iletişim ve ekonomi açısından sınırları İsviçre peyniri kadar gözenekli olan bir dünyada çeşitlilik ve çoğulculuk için bir "tutkal" olan "zorunlu kozmopolitlik" gerçeğinin var olmasıdır (Beck 2009: 4). Dünya ülkelerinin sosyal ve ekonomik ağlarla birbirlerine bağımlı olması salgını küresel bir risk haline getirmektedir. Dünyanın zorunlu kozmopolitlik özelliği salgının hızlı bir şekilde yayılmasına yol açmaktadır.

Sosyal sistemler (kurumlar ve alt sistem farklılaşması): Normal koşullar altında toplumlar işlevsel olarak oldukça farklılaştığı için her alt sistem kendi mantığını izlemektedir. Fakat salgın dönemlerinde devlet, piyasalar, dernekler ve topluluklar arasındaki görece ağırlıklar ve karşılıklı ilişkiler büyük ölçüde etkilenmektedir (Mayer 2022: 19). Çünkü salgın toplumsal kurumların işleyişini ve toplumsal sistemler arasındaki ilişkiyi kısıtlamaktadır. Kısıtlanmasının sebebi insanların içinde var olduğu kurum ve yapıların insan ilişkilerini gerekli kılmasıdır. İnsan ilişkilerinin sınırlandırılması için ise toplumsal sistemlerin normal işleyişinin ve birbirleri arasındaki ilişkinin değişikliğe uğraması gerekmektedir. Bu durumda devlet, insanların davranış kurallarını tanımlayarak ve kaynakları seferber ederek toplumsal sistemler arasındaki güç dengesini ve ilişkisel pratikleri belirlemektedir. Örneğin Mayer'e (2022: 20) göre modern toplumların önemli bir özelliği olan işyeri, okul ve aile ayrımı salgın döneminde zayıflamakta, bu sistemlerin güç dengesi ve karşılıklı ilişkileri değişikliğe

uğramaktadır. Salgın döneminde tecrit gerekli olduğundan aile kurumu ve ev hayatı daha önemli hale gelmektedir. Çünkü toplumsal ilişkilerin kısıtlanması için eğitim ve çalışma uzaktan olarak evlere taşınmaktadır. Böylece sosyal sistemler arasındaki güç dengesi değişmektedir. Nitekim Covid-19 döneminde aile evleri, işyerleri ve uydu öğrenim yerleri haline geldiğinden aile kurumunun yükü artmıştır.

Tüm bu değerlendirmeler neticesinde salgının insan ilişkilerini kısıtlaması sebebiyle bireylere, toplumsal sistemlerin işleyişini değiştirmesi nedeniyle toplumsal kurum ve yapılar büyük etkileri olduğu aşıkardır. Ayrıca salgın dolayısıyla sosyal düzenin aniden değişimi ve sonrasında yeniden inşası etnometodolojik olarak anlam arz etmektedir. Salgın sürecinde sosyal düzenin aniden değişimi karşısında insanlar karmaşa ve kaos içine düşmektedir. Sosyal düzenin bozulması insanlarda büyük bir korku ve kaygı yaratmaktadır. Çünkü gündelik hayatın alışılmış düzeninde insanlar düşünmeden ve belirli toplumsal kurallar çerçevesinde yaşamlarını devam ettirmektedirler. Salgının baş göstermesiyle sosyal ilişkiler ve sistemler ani bir bozuma uğradığı için bu durum karşısından insanlar ne yapacağını bilmeden belirsizliğin içine sürüklenmektedirler. Kaygılı bir belirsizliğin içinde yaşamı devam ettirmek imkansız olduğundan düzenin salgın koşullarına göre yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Yeniden inşa, insanların irrasyonel olan kaygı ve korkuları bir tarafa bırakarak rasyonel sağduyulu faaliyetlere yönelmesiyle olmaktadır. Etnometodolojik açıdan toplumun sıradan üyelerinin sağduyulu faaliyetleriyle düzenin inşası kolektif bir başarı olarak değerlendirilmelidir (Garfinkel 1967: 33; Swingewood 2010: 295). Bu başarı salgınla etkin mücadelenin her bakımdan verilmesiyle mümkün olmaktadır. Salgın gibi riskler her zaman insanlığın başına gelebilecek ve sosyal düzeni bozabilecek küresel riskler olduğundan bu küresel risklerin etkilerini en aza indirmek için zorunlu kozmopolitlik gereği ulusal ve uluslararası ortak eylemler ve tedbirlerle düzenin yeniden inşa edilmesi gerekmektedir.

Sonuç

İnsanların toplumsal olarak oluşturdukları her düzenin toplumsal riskler aracılığıyla bozulması her zaman olasıdır. Bu sebeple küresel risklere kayıtsız kalmak imkansızdır. Günümüzde insanlar küresel risklere maruz kalma açısından en büyük dezavantaja sahiptir. Bu dezavantaj toplumsal etkileşimin engellenmesinin imkansız hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla artık bölgesel değil küresel çapta risklerin daha fazla konuşulduğu ve daha fazla önemsendiği bir çağda yaşamaktayız.

Salgınlar da küresel risk teşkil eden toplumsal vakalardır. Etkilerinin geniş alana yayılması sebebiyle her devletin ve her insanın önemsemesi ve ciddiye alması gerekmektedir. Çünkü salgın bir bölgede başlar ve sonrasında tüm dünyayı hakimiyeti altına alır. Örneğin veba M.Ö. Hititlerden başlayıp Roma devletine varana kadar tüm dönemlerde etkili olmuştur. Sebep olduğu ölümler medeniyetlerin yıkılmasına, yok olmasına, tarihte önemli dönüşümlere

yol açmıştır. Veba nasıl ki Avrupa nüfusunun yarısına yakınına yok ettiyse çiçek salgını da Amerika medeniyetlerinin bazılarının tamamen yok olmasına bazılarının ise nüfusunun çoğunluğunun ölmesine sebep olmuştur. En az 50 milyon insanın ölümüne sebep olan İspanyol gribi İkinci dünya savaşında ölen insan sayısına eşdeğer seviyede ölümlere yol açmıştır. Yakın bir tarihte gerçekleşen Covid-19 salgını da en az 7 milyon insanın ölümüne sebep olarak dünya devletlerini sosyal ve ekonomik olarak büyük çapta etkilemiştir. Dolayısıyla salgınlar toplumsal etkileri bakımından küresel bir özellik taşımaktadır. Riskin küreselliği küresel çapta önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Çiçek salgını sonrası ilk aşının geliştirilmesi, İspanyol gribi sonrası Dünya Sağlık Örgütü'nün kurulması küresel risklere karşı küresel önlemlerin alındığını göstermektedir.

Kaynakça

- Agrawal, Akhilesh, Aadesh Gindodiya., Kaivalya Deo, Supriya Kashikar, Punit Fulzele, & Nazli Khatib. 2021. "A comparative analysis of the Spanish Flu 1918 and COVID-19 pandemics." *The Open Public Health Journal*: 14(1).
- Ak, Özlem. 2020. "Soğuk algınlığından ölümcül salgına: coronavirüs ve covid 19". *Bilim ve Teknik Dergisi*: 13-27.
- Akbaş, Emrah. 2020." Covid-19'un Toplumsal Etkileri". *ULİSA12*: 5-9.
- Akdeniz, Melahat, Ethem Kavukcu. 2016. "Aşılama ve aşılarda tarihçesi". *Klinik Tıp Aile Hekimliği*, 8(2): 11-28.
- Ball, Laura. 2009. "Cholera and the Pump on Broad Street: The Life and Legacy of John Snow". *The History Teacher*, 43(1): 105-119.
- Bayhan, Vehbi. 2020. "Sociology of the pandemic and the paradigm transformation in the new normal period". *Reflections on the Pandemic*, 813.
- Beaglehole, R., R Bonita ve T Kjellström. 1998. *Temel epidemiyoloji* (Çev. N. Bilgel). Bursa: Nobel&Güneş Tıp Kitapevi.
- Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a new modernity*. London: Sage Publication.
- Beck, Ulrich. 2009. "Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision". *Constellations*, Volume 16, No 1, 3-22.
- Berche, Patrick. 2022. "The Spanish flu". *La Presse Médicale*, 51(3): 104-127.
- Borsch, Stuart. 2015. Plague depopulation and irrigation decay in Medieval Egypt. Ed. Monica H. Green, in "Pandemic disease in the medieval world: rethinking the black death": 125-156. Arc Humanities Press.
- Breitnauer, Jaime. 2019. *The spanish flu epidemic and its influence on history: stories from the 1918-1920 global flu pandemic*. Philadelphia: Pen and Sword History.
- Briggs, Asa. 1961. "Cholera and society in the nineteenth century." *Past & Present*, no. 19: 76-96. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/649981>. Accessed 2 Jan. 2024.
- Buzgan, Turan. 2020. "Tıbbi Yönüyle Kovid-19 Pandemisi." *ULİSA12*: 10-23.
- Castro, Sybelle de Souza, Lucia marina Scatena, Alfredo Miranzi, Almir Miranzi Neto. 2018. "HIV/AIDS case definition criteria and association between sociodemographic and clinical aspects of the

- disease reported in the State of Minas Gerais from 2007 to 2016". *Revista da Sociedade Brasileira de Medicina Tropical*: 51: 427-435.
- Conlon, Joseph M. 2014. "The historical impact of epidemic typhus." *Insects, Disease, and History website*: 1-19.
- Deflem, Mathieu. 2022. "The continuity of the social sciences during COVID-19: sociology and interdisciplinarity in pandemic times". *Society*, 59(6), 735-746.
- Demir, Ayten., Begüm Yalçın ve Oğuz Akgül. 2020. *Çok yönlü etki analiziyle covid 19 pandemisi*. İstanbul: Esam Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi.
- Denney, David. 2006. *Risk and Society*. London: SAGE Publications.
- Diamond, Jared. 2002. *Tüfek, Mikrop ve çelik-insan topluluklarının yazgıları* (Çev. Ü. İnce). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Drali, Rezak, Philippe Brouqui, Didier Raoult. 2014. "Typhus in world war I." *Microbiology Today*, 41(2): 58-61.
- Durkheim, Emile. 2015. *İntihar* (Çev. Z. İlkelen). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Elçi, İsmail Hakkı. 2020. "Salgın hastalıkların kısa tarihi". *Arel USAM Dergisi*, 1-11.
- Engels, Frederic. 1997. *İngiltere'de emekçi sınıfın durumu* (Çev. Y. Fincancı). Ankara: Şahin Matbaa.
- Foucault, Michel. 1977. *Discipline and punish* (trans. A Sheridan). New York: Wintage Books.
- Foucault, Michel. 2003. *The Birth of the Clinic* (trans. A.M.Sheridan). Presses Universitaires de France.
- Foucault, Michel. 2006. *History of Madness* (trans. J. Murphy and J. Khalifa). London and New York: Routledge.
- Frith, John. 2012. "The history of plague - part 1: The three great pandemics." *J Mil Veterans Health*, 20(2):11.
- Garfinkel, Harold. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Green, Monica. 2015. *Pandemic disease in the medieval world: rethinking the black death*: 9-27. Arc Humanities Press.
- Giddens, Antony. 1994. *Modernliğin sonuçları* (Çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güven, Seda. 2014. "Türkiye'de sağlık sosyolojisi çalışmaları." *Sosyoloji Dergisi*: 127-153.
- Hare, Ronald. 1955. *Pomp and pestilence: Infectious disease, its origin and conquest*. New York: Philosophical Library
- Hays, Jo N.. 2009. *The Burdens of disease epidemics and human response in western history*. New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press.
- Karakaş, Mehmet. 2020. "Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi". *İstanbul University Journal of Sociology*, 40(1), 541-573.
- Karcı, Erol. 2023. "Bitle yayılan felaket: tifüs. Selçuk Üniversitesi" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (59 Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı): 239-268.
- Keck, Frédéric. 2019. Postscript: epidemic villains and the ecologies of nuisance. C. Lynteris içinde, *Framing Animals As Epidemic Villains: Histories Of Non-Human Disease Vectors*: s. 229-237. Manchester: Palgrave Macmillan.

Etkileri Bakımından Salgın Sosyolojisi

- Lina, Bruno. 2008. History of influenza pandemics, D. Raoult and M. Drancourt (eds.), in *Paleomicrobiology: Past Human Infections*: 199-211. Springer.
- Marx, Karl. 2003. *Kapital* Cilt I (Çev. A. Bilgi). Eriş Yayınları.
- Mayer, Karl Ulrich. 2022. "Aspects of a sociology of the pandemic". *Vienna Yearbook of Population Research*, 20, 15-37.
- McEleney, Brenda J.. 2000. *Smallpox: A primer* (No. 9). DIANE Publishing.
- McIntire, Charles. 1991. "the importance of the study of medical sociology". *Sociological Practice*: 30-37.
- Onal, Ege Gungor. 2022. "Interpreting the Effects of the COVID-19 Pandemic: Bridging Psychological and Sociological Perspectives". *McGill Journal of Medicine*, 20(2).
- Parıldar, Hülya. 2020. "Tarihte bulaşıcı hastalık salgınları." *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*: 19-26.
- Parsons, Talcot. 2005. *The Social System*. Oxfordshire: Routledge.
- Patterson, K. David. 1993. "Typhus and its control in Russia", 1870–1940. *Medical history*, 37(4): 361-381.
- Pickersgill, Martyn. 2020. "Pandemic sociology". *Engaging science, technology, and society*, 6, 347.
- Porta, Miquel. 2008. *A dictionary of epidemiology*. New York: Oxford University Press.
- Sağlık Ansiklopedisi. 1986. *Sağlık ansiklopedisi cilt 2*. İstanbul: İhlas Matbaacılık.
- Samaddar, Ranabir. 2020. *Borders of an epidemic, covid 19 and migrants workers*. Kolkata: Calcutta Research Group.
- Schaetti, Christian, Neisha Sundaram, Sonja Merten, Said M Ali, Erick O Nyambedha, Bruno Lapika, & Mitchell G Weiss. 2013. "Comparing sociocultural features of cholera in three endemic African settings". *BMC medicine*: 11, 1-16.
- Sunar, Lütfi. 2020. "Salgınla başa çıkmak: hayat için sosyoloji." *Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı: Covid19- Salgınının Sosyolojik Analizi*: 1-4.
- Straus, Robert. 1957. "The Nature and status of medical sociology. *American Sociological Review*", Vol. 22/2: 200-204.
- Swingewood, Alan. 2010. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (Çev. O. Akınhay). İstanbul: İdil Matbaacılık.
- Şeker, Muzaffer., Ali Özer, Zekeriya Tosun, Cem Korkut, Mürsel Doğrul. 2020. *Covid-19 pandemi değerlendirme raporu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yay.
- Şeker, Muzaffer., Ali Özer, Zekeriya Tosun, Cem Korkut, Mürsel Doğrul. 2020a. *COVID-19 küresel salgın değerlendirme raporu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yay.
- Taubenberger, Jeffery K., David M. Morens. 2006. "1918 Influenza: the mother of all pandemics". *Revista Biomedica*, 17(1): 69-79.
- Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı 2020. Covid-19 salgınının sosyolojik analizi (edt. L. Sunar). https://tyap.net/mediaf/TYAP_korona_analizleri.pdf Erişim tarihi: 26.05.2024
- Tuna, Muammer. 2021. "Pandeminin sosyolojisi". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 320-348.
- Turner, Bryan S. 1987. *Medical power and social knowledge*. London: SAGE Publications.
- Turner, Bryan S. 1992. *Regulating bodies: Essays in medical sociology*. London and New York: Routledge.
- Turner, Bryan S. 1995. *Medical power and social knowledge*. London: SAGE Publications.

- Turner, Bryan S. 1997. "Medicine, diet and moral regulation: Foucault's impact on medical sociology". *Clio Medica (Amsterdam, Netherlands)*, 43, 175–194.
- Türk Toraks Derneği 2020. COVID-19 makalelerinin özetleri. https://www.toraks.org.tr/site/sf/nmf/pre_migration/663c46acc9025e0a1561d1c7241b00b1fd63e8b0d3b6d32c24af01eb0aa138cc.pdf
- Türkdoğan, Orhan. 1965. "Medikal sosyoloji, saha ve problemleri". *Kırkbeşinci Konferans*: 45-59.
- UNAİDS 2023. Global HIV & AIDS statistics — Fact sheet. <https://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet> Erişim tarihi: 24.05.2024.
- Urhan, Veli. 2010. *Foucault*. Ankara: Say Yayınları.
- Vergili, Ayhan. 2020. *Cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve nüfus politikaları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ward, Paul R. 2020. "A sociology of the Covid-19 pandemic: A commentary and research agenda for sociologists". *Journal of Sociology*, 56(4), 726-735.
- WHO 2022. Coronavirus (COVID-19) Dashboard. <https://covid19.who.int/> Erişim tarihi:14.12.2023.
- WHO 2023. Number of deaths due to HIV/AIDS. <https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/number-of-deaths-due-to-hiv-aids> Erişim tarihi:14.12.2023.
- WHO 2023a. Cholera. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cholera> Erişim tarihi: 02.11.2023
- WHO 2024. WHO COVID-19 dashboard. <https://data.who.int/dashboards/covid19/cases?n=c> Erişim tarihi: 06.01.2024
- Ziegler, Michelle. 2015. The black death and the future of the plague. Ed. Monica H. Green, in *Pandemic disease in the medieval world: rethinking the black death*: 259-283. Arc Humanities Press.
- Zinn, Jens O. 2021. "Introduction: Towards a sociology of pandemics". *Current Sociology*, 69(4), 435-452.

